

**O'zbekiston Respublikasi Veterinariya va
chorvachilikni rivojlantirish qo'mitasi
huzuridagi Fransiya taraqqiyot agentligi ishtirokidagi
«Chorvachilik sohasini barqaror
rivojlantirishni moliyalashtirish»
loyihasi**

**CHORVACHILIKNING ATROF-MUHIT VA
JAMIYATGA SALBIY TA'SIRINING OLDINI
OLISH, YUMSHATISH VA QOPLASH BO'YICHA.
QO'LLANMA**

Maslahatchi «Clean Version» MChJ

Toshkent - 2024 yil

A. Turgunov, B. Quramboev, O. Turgunova, R. Turgunov, Y. Kim.
Chorvachilikning atrof-muhit va jamiyatga salbiy ta'sirining
oldini olish, yumshatish va qoplash. Qo'llanma.
Toshkent sh., 2024 y., _____ bet

Qo'llanma chorvachilik fermalarini tashkil etish va ulardan foydalanishda atrof-muhitni muhofaza qilish, xususan, chorvachilikning atrof-muhit va jamiyatga salbiy ta'sirining oldini olish, yumshatish va qoplashga bag'ishlangan. FTA standartlarining asosiy talablari hamda ekologiya qonunlari va qonunosti hujjatlari talablari, shuningdek, O'zbekiston Respublikasi Prezidenti va Vazirlar Mahkamasining chorvachilik sohasidagi qarorlari yoritilgan. Xalqaro tan olingan ekologik va mehnat me'yorlari, shu jumladan Xalqaro mehnat tashkilotining (XMT) asosiy konvensiyalari keltirilgan. O'zbekiston Respublikasining ekologik va ijtimoiy siyosati, qonun va qoidalari, chorvachilik mahsulotlari ishlab chiqarishning ekologik aspektlari va atrof-muhitga ta'sirini baholash yoritib berilgan.

Qo'llanma chorvachilik mahsulotlari yetishtirish sohasida faoliyat yurituvchi fermer va tadbirkorlar, shuningdek, chorvachilik xo'jaliklarini tashkil etish va ulardan foydalanish bilan shug'ullanuvchi ekologiya va atrof-muhitni muhofaza qilish bo'yicha mutaxassislar uchun mo'ljallangan.

Veterinariya va chorvachilikni rivojlantirish qo'mitasi huzuridagi Fransiya taraqqiyot agentligi (FTA) ishtirokida "Chorvachilik tarmog'ining barqaror rivojlanishini moliyalashtirish" loyihasini amalga oshirish guruhi tomonidan nashrga tavsiya etilgan.

Maslahatchilar:

**N. E. Najimov, Veterinariya va chorvachilikni rivojlantirish
qo'mitasi rayisining maslahatchisi.**

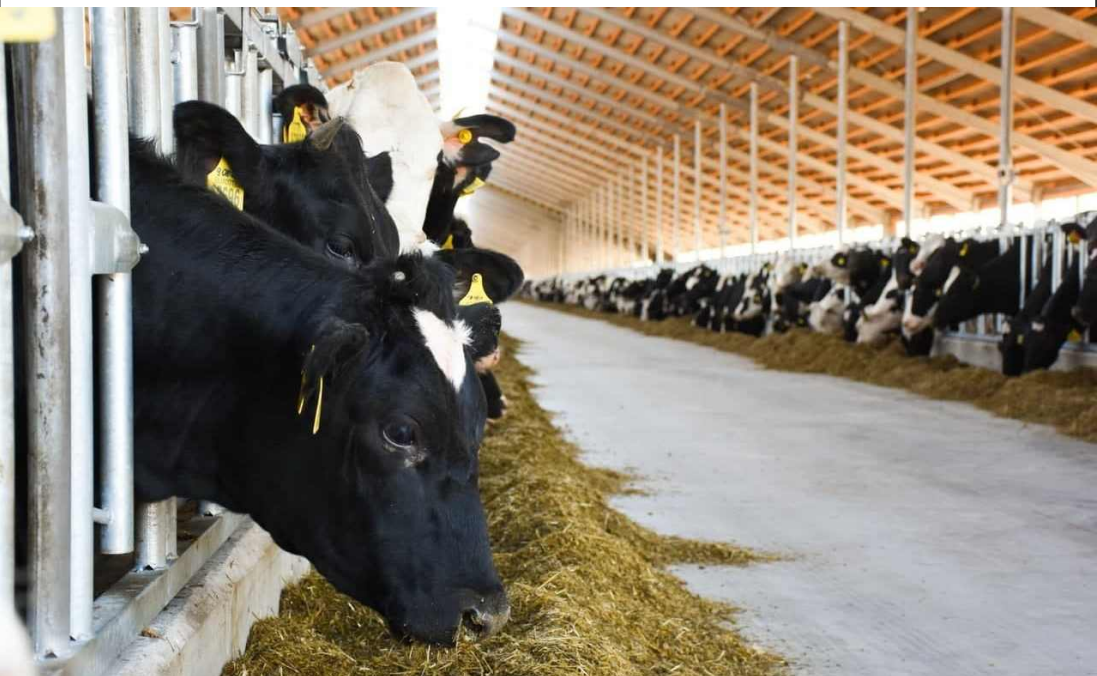
**N. Shakirov, Ekologiya, atrof-muhitni muhofaza qilish va iqlim o'zgarishi vazirligini,
chiqindini boshqarish bo'limini bosh mutahasisi.**

MUNDARIJA

Kirish	4
I. Asosiy ekologik normalar	6
1.1. Xalqaro tan olingan ekologik va mehnat normalari, shu jumladan xalqaro mehnat tashkilotining (XMT) asosiy konvensiyalari	6
1.2. O'zbekiston Respublikasining ekologik va ijtimoiy siyosati, qonunlari va qoidalari	10
1.3. Chorvachilik mahsulotlarini ishlab chiqarishning ekologik jihatlari va atrof-muhitga ta'sirini baholash	13
1.4. Ekologik baholash va boshqarish uchun javobgarlik	16
1.5. Axborotni oshkor qilish	17
II. Qo'llanmaning asosiy jihatlari	18
2.1. Chorvachilik, suv, gigiena va atrof-muhit	18
2.2. Iqlim o'zgarishi va uning oqibatlari	20
2.3. Chorvachilikni rivojlantirish va gender tenglik	22
2.4. Chorvachilikda suv resurslarini barqaror boshqarish	25
2.5. Chorvachilik va toza energiya	27
2.6. Chorvachilik va sanoatlashtirish (mayda fermalar kooperatsiyasi)	30
2.7. Chorvachilik va quruqlikdagi hayot (chorvachilik va ekotizim xizmatlari, chorvachilik va biologik xilma-xillik, chorvachilik va yerdan foydalanish)	32
2.8. Chorvachilikning asosiy jihatlari, ta'sir etuvchi omillar va yumshatish choralarini tahlil qilish	35
2.9. Atrof-muhitni muhofaza qilishni hisobga olgan holda chorvachilik sohasidagi ilg'or tajribalar texnologiyasining qiyosiy yondashuvi	38
2.10. Atmosfera havosini ifloslanishdan himoya qilish choralari	39
2.11. Suv resurslarini muhofaza qilish bilan bog'liq masalalar	41
2.12. Turli xavfli sinf chiqindilarini hosil qilish va boshqarish muammolari	42
2.13. Ekologik va ijtimoiy boshqaruv loyihasining ekologik toifasi	43
2.14. Jamoatchilik ishtiroki	46
Adabiyotlar ro'yxati	48

KIRISH

Agrar sanoat O'zbekiston Respublikasi aholisi faoliyatida katta rol o'ynaydi. O'z navbatida, chorvachilik milliy iqtisodiyotning asosiy sohalaridan biridir. Bu O'zbekiston yalpi ichki mahsulotining 13 % ni va qishloq xo'jaligida ishlab chiqarilayotgan yalpi ichki mahsulotning qariyb 50% ni tashkil etadi. Ushbu soha qishloqdagi uy xo'jaliklari daromadlarining 45% dan 67% gacha ta'minlaydi va barcha qishloq xo'jaligi xodimlarining 27%ni ish bilan ta'minlaydi. Shu bilan birga, chorvachilik mamlakatdagi barcha issiqxona gaz tashlamalarining 13% dan ortig'i va qishloq xo'jaligi chiqindilarining katta qismi manbayi hisoblanadi.

Chorvachilikning miqdoriy holatini o'rganish va qo'shimcha ma'lumotlarga ko'ra, hayvonlarni o'z ichiga olgan uy xo'jaliklari va dehqon xo'jaliklari o'rtacha 2,72 qoramol boshiga, shu jumladan 1,4 sigir boshiga ega. Shuningdek, qoramollarni boqish bilan shug'ullanadigan fermer xo'jaliklarida o'rtacha 97 bosh qoramol, shu jumladan 39 sigir mavjud. Dastlabki ma'lumotlarga ko'ra, 2024-yil 1-yanvar holatiga ko'ra respublikadagi barcha toifadagi xo'jaliklarda qoramollar soni 14,1 million boshga yetdi va 2023-yilning tegishli davriga nisbatan 2,1 % ga oshdi. Fermer xo'jaliklari toifalari bo'yicha o'tkazilgan tahlillar shuni ko'rsatadiki, qoramollarning umumiy sonining 90,8 % dehqon va yordamchi xo'jaliklarga, 7,3% fermer xo'jaliklariga, 1,9 % qishloq xo'jaligi faoliyatini amalga oshiruvchi tashkilotlarga to'g'ri keladi.

Chorvachilik sohasini qo'llab-quvvatlash O'zbekiston Respublikasini Prezidenti va Vazirlar Mahkamasining quyidagi qarorlari bilan tartibga solingan:

- ✓ PQ-221 ot 05.07.2023-y. Xalqaro taraqqiyot assotsiatsiyasi hamda xalqaro tiklanish va taraqqiyot banki ishtirokida "Chorvachilik sektorini rivojlantirish (2-bosqich)" loyihasini amalga oshirish chora-tadbirlari to'g'risida 2023-yil 5-iyuldagi PQ-221.
- ✓ VM-367, 06.07.2022-y. Chorvachilik, parrandachilik va baliqchilik xo'jaliklari o'rganilgan va sotilgan mahsulotlar uchun subsidiyalari berish tartibi to'g'risidagi Nizomga o'zgartirish kiritish haqida (O'zbekiston Respublikasi Prezidentining "Chorvachilikni yanada rivojlantirish va ozuqa bazasini mustahkamlash chora-tadbirlari to'g'risida" 2022-yil 8-fevraldagi PQ-121-son qarori).
- ✓ VM-368 ot 6.07.2022 y. Chorvachilik subyektlarini davlat tomonidan qo'llab – quvvatlash sohasidagi ayrim normativ-huquqiy hujjatlarni tasdiqlash to'g'risida 6.07.2022-yildagi VM-368.
- ✓ Chorvachilikni yanada rivojlantirish va ozuqa bazasini mustahkamlash chora – tadbirlari to'g'risida 2022-yil 8-fevraldagi PQ-121.
- ✓ Fransiya taraqqiyot agentligi ishtirokida "Chorvachilik sohasini barqaror rivojlantirishni moliyalashtirish" loyihasini amalga oshirish chora – tadbirlari to'g'risida 2022-yil 13-yanvardagi PQ-84.
- ✓ Chorvachilik tarmoqlarini yanada davlat tomonidan qo'llab-quvvatlash bo'yicha qo'shimcha chora-tadbirlar to'g'risida 2021-yil 3-martdagi PQ-5017-son.
- ✓ Osiyo taraqqiyot banki ishtirokida "Chorvachilik sohasida qo'shilgan qiymat zanjirini yaratishni rivojlantirish" loyihasini amalga oshirish bo'yicha qo'shimcha chora – tadbirlar to'g'risida 2019-yil 27-noyabrdagi PQ-4538-son.
- ✓ Uy xo'jaliklarida va chorvachilik sohasida faoliyat yurituvchi xo'jalik yurituvchi subyektlarda chorva mollarini sug'urta qilish tartibi to'g'risidagi nizomni tasdiqlash haqida. 30.09.2019 yildagi VM-368.

Chorvachilikning atrof-muhit va jamiyatga salbiy ta'sirining oldini olish, yumshatish va qoplash bugungi kunda ko'plab ilmiy va amaliy tadqiqotlarni hal etishga qaratilgan dolzarb vazifadir.

I. ASOSIY EKOLOGIK NORMALAR

1.1. Xalqaro tan olingan ekologik va mehnat normalari, shu jumladan xalqaro mehnat tashkilotining (XMT) asosiy konvensiyalari

Ushbu bo'limda Jenevadagi xalqaro mehnat byurosi tomonidan atrof-muhitni muhofaza qilish va iqlim o'zgarishi bo'yicha chorvachilik sohasini rivojlantirishga qaratilgan 2012-yildan kuchga kirgan xalqaro mehnat tashkiloti nizomining ba'zi talablari va tavsiyalarini tahlil qilish va ko'rib chiqish keltirilgan.

Shuningdek, Yevropa parlamenti va Kengashining "Yevropa Ittifoqining 2030-yilgacha atrof-muhit bo'yicha umumiy harakat dasturi to'g'risida" 2022/591 Qarorining (YI) ba'zi jihatlari keltirilgan. Ushbu qaror quyidagi hujjatlarni hisobga olgan holda ishlab chiqilgan:

- ✓ Yevropa Ittifoqining faoliyati to'g'risidagi shartnoma va xususan uning 192(3)- moddasi.
- ✓ Yevropa komissiyasining Qonunchilik hujjati loyihasi bo'yicha milliy parlamentlarga taklifi.
- ✓ Yevropa iqtisodiy va ijtimoiy qo'mitasining fikri (OJ C 123, 9.4.1021, h.76).
- ✓ Mintaqalar qo'mitasining fikri (OJ C 106, 26.3.2021, p.44.).
- ✓ Yevropa Parlamenti va Kengashining 2013-yil 20-noyabrdagi 1386/2013/EU-sonli qarori Yevropa Ittifoqining 2020-yilgacha atrof-muhitni muhofaza qilish bo'yicha "Sayyoramiz doirasida yaxshi yashash" Harakat dasturi to'g'risida (OJ L 354, 28.12.2013, p. 171).

Qishloq xo'jaligi.

Oziq-ovqat va qishloq xo'jaligi tovarlarining savdosi va bozorlari, biz bu mahsulotlarning iste'molchilari yoki ularni ishlab chiqarish, qayta ishlash va sotishimizdan qat'i nazar, barchamiz uchun muhimdir.

Bu bozorlarni yanada adolatli va raqobatbardosh qilish uchun subsidiyalar va savdo to'siqlarini kamaytirishga turtki bo'ldi.

Shuningdek, a'zolar oziq-ovqat xavfsizligi va atrof-muhit kabi muammolarni hisobga olgan holda keyingi islohotlar bo'yicha muzokaralarni davom ettirishlarini nazarda tutgan.

Ushbu davom etayotgan muzokaralar 2015-yilda qishloq xo'jaligi mahsulotlari eksportiga subsidiyalarni bekor qilish va qishloq xo'jaligi mahsulotlari eksportini qo'llab-quvvatlashning boshqa shakllari uchun yangi qoidalar to'g'risidagi tarixiy qarorga olib keldi.

JSTning Qishloq xo'jaligi qo'mitasi Bitimning amalga oshirilishini nazorat qiladi va a'zolarga bu bilan bog'liq muammolarni hal qilish uchun forum taqdim etadi.

1986-1994-yillardagi "Urugvay raundi" davomida qabul qilingan JSTning "Qishloq

xo'jaligi bo'yicha bitimi" qishloq xo'jaligi savdosini isloh qilish va bozorga yo'naltirilgan siyosat uchun asos yaratishga qaratilgan.

Bitimning muqaddimasida a'zolarning qishloq xo'jaligini atrof-muhitni himoya qiladigan tarzda isloh qilishga sodiqligi tasdiqlangan.

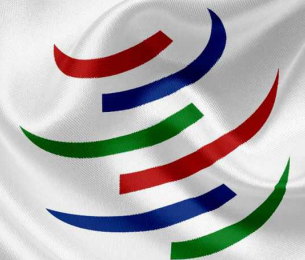
Bitimga muvofiq, savdoga minimal ta'sir ko'rsatadigan ichki qo'llab-quvvatlash choralariga ("yashil savat" siyosati sifatida tanilgan) ruxsat etildi va qisqartirish majburiyatlaridan chiqarildi (Bitimning 2-ilovasida keltirilgan). Shuningdek, hukumatlarga "ijobiy ekologik tashqi ta'sirlarni" qayd etish imkonini beradi.

Xalqaro savdo va ekologik siyosatda bir-birini qo'llab-quvvatlashni ta'minlash maqsadida "Savdo va atrof-muhitni muhofaza qilish" vazirligi qarori bilan "Savdo va atrof-muhitni muhofaza qilish qo'mitasi"(CTE) tashkil etildi.

2050-yilgacha atrof-muhitni muhofaza qilish sohasidagi 8-harakat dasturi.

Atrof-muhitni muhofaza qilish bo'yicha 8-harakat dasturi 2050-yilgacha bo'lgan davrda Yevropa ekologik siyosatining yo'nalishini belgilab beradi.

WORLD TRADE
ORGANIZATION

Dastur Yevropa "yashil" yo'lining atrof-muhitni muhofaza qilish va iqlim o'zgarishi sohasidagi maqsadlariga erishishga ko'maklashishga qaratilgan.

Atrof-muhitni muhofaza qilish bo'yicha 8-harakat dasturi iqlim o'zgarishi va atrof-muhitni muhofaza qilish sohasidagi Yevropa Ittifoqi qonunlarining samarali ijrosini ta'minlash uchun barcha manfaatdor tomonlarni faol ishtirok etishga chaqiradi. Bu Yevropa Ittifoqining 2050-yilgacha bo'lgan davrda Birlashgan Millatlar Tashkilotining kun tartibini amalga oshirish va unda bayon etilgan "Barqaror rivojlanish maqsadlari"ga erishish sohasidagi faoliyati uchun asos bo'lib xizmat qilad.

Hujjatning maqsadi iqlim jihatdan neytral, resurs tejamkor, barqaror iqtisodiyotga o'tishni tezlashtirishdan iborat bo'lib, uning doirasida sayyora iste'mol qilinganidan ko'ra ko'proq resurslar qaytariladi. Unda insonning farovonligi va gullab-yashnashi u o'z faoliyatini amalga oshiradigan ekotizimlarning sog'lig'iga bog'liq ekanligi ta'kidlanadi.

Hujjatda Yevropa "yashil" yo'lining maqsadlaridan kelib chiqqan holda quyidagi oltita ustuvor vazifa belgilab berilgan:

- ✓ 2030-yilga borib issiqxona gazlari tashlamalarini kamaytirish va 2050-yilga borib iqlim neytralligini ta'minlash bo'yicha maqsadli ko'rsatkichga erishish;
- ✓ adaptatsiya salohiyatini oshirish, iqlim o'zgarishiga chidamlilik hamda zaiflikni kamaytirish;
- ✓ barqaror o'sish modeliga yaqinlashish, iqtisodiy o'sish, resurslardan foydalanish va atrof-muhitning yomonlashuvi o'rtasidagi bog'liqlikni bartaraf etish, yopiq siklli iqtisodiyotga o'tishni jadallashtirish;
- ✓ ifloslanishni nolga tenglashtirishga intilish, shu jumladan havo, suv va tuproq holatiga nisbatan, shuningdek, Yevropa aholisining sog'lig'i va farovonligini muhofaza qilish;
- ✓ biologik xilma-xillikni muhofaza qilish, saqlash va tiklash hamda tabiiy kapitalni ko'paytirish (ayniqsa havo, suv, tuproq va o'rmon, toza suv, botqoq va dengiz ekotizimlari);
- ✓ ishlab chiqarish va iste'mol bilan bog'liq ekologik va iqlim yukini kamaytirish (ayniqsa energetika sanoatni rivojlantirish binolar va infratuzilma qurilishi, harakatchanlik va oziq-ovqat tizimi sohasida).

Yevropa Ittifoqining ushbu maqsadlarga erishishdagi taraqqiyotini baholash va tegishli ma'lumotlarni tarqatish maqsadida 8-MHDQ monitoringning yangi tuzilmasini yaratishni taklif qiladi. Bu Yevropa Ittifoqi va a'zo davlatlarga sayyora chegaralarida qanchalik yaxshi yashashlarini aniqlashga yordam beradi.

Iqlim o'zgarishiga qarshi kurash.

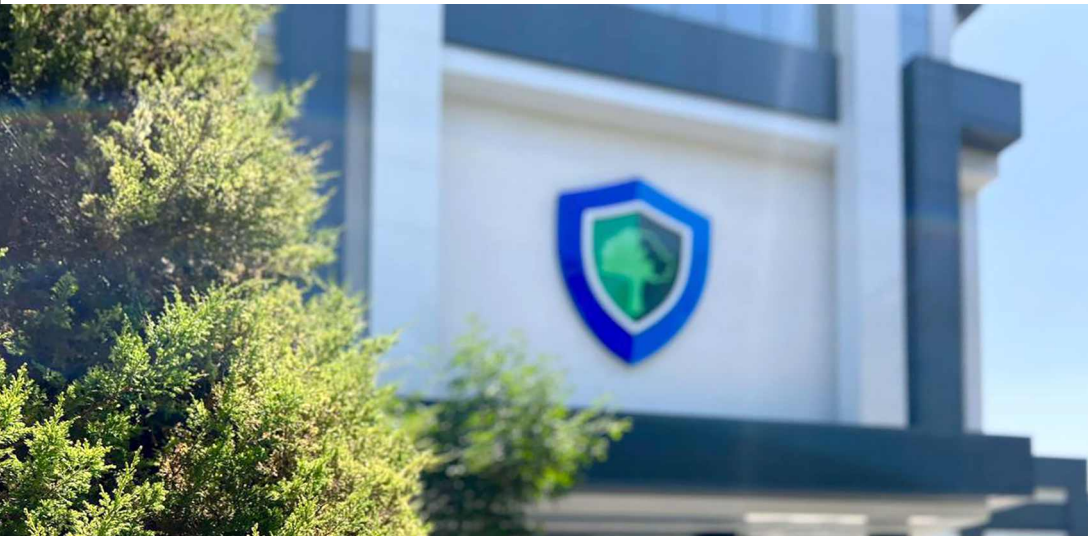
Umumiy qishloq xo'jaligi siyosati (CAP) iqlim o'zgarishiga qarshi kurashda qishloq xo'jaligi salohiyatini ro'yobga chiqarishning asosiy vositasi hisoblanadi. Hisob-kitoblarga ko'ra, 2014-2020-yillar davomida CAPni moliyalashtirishning umumiy 104 milliard yevrosi (yoki 25 foizi) iqlim bilan bog'liq, masalan:

- ✓ chorvachilikni boshqarish va chorva mollarini ko'paytirishni yaxshilash, shuningdek go'ngni saqlash va qayta ishlashga investitsiyalarni rag'batlantirish yo'li bilan issiqxona gazlari emissiyasini kamaytirish;
- ✓ tuproqni muhofaza qilish va o'rmonlarni tiklash kabi sohalarda chora-tadbirlar va investitsiyalar orqali uglerod sekvestratsiyasi va saqlanishini oshirish;
- ✓ yangi usullar va texnologiyalar bo'yicha investitsiyalar va maslahatlar orqali fermerlarga iqlim o'zgarishi bilan bog'liq muammolarga moslashishda yordam berish.

Ushbu chora-tadbirlar tufayli 1990-yildan 2017-yilgacha ishlab chiqarish darajasi pasaymagan holda qishloq xo'jaligida tashlamalar 21 foizga kamaydi. CAP 2023-27-yillarda iqlim o'zgarishi oqibatlarini yumshatishni kuchaytirishni o'z zimmasiga oladi va 2050-yilga kelib butun Yevropa Ittifoqi bo'yilab issiqxona gazlarining sof nolga teng emissiyalariga erishish bo'yicha "Yashil yo'l"ning iqlim o'zgarishiga qarshi harakatlar maqsadiga erishishga yordam beradi.

1.2. O'zbekiston Respublikasining ekologik va ijtimoiy siyosati, qonunlari va qoidalari

O'zbekiston Respublikasi mamlakat mustaqillikka erishganidan beri tabiatni muhofaza qilish qonunchiligini ishlab chiqdi, qayta ko'rib takomillashtirdi, yangi qonunlar va normalarni qabul qildi, ekologik muammolarni hal qilish uchun dasturlar va harakatlar rejalarini ishlab chiqdi va tabiiy resurslardan oqilona foydalanishga ko'maklashdi

O'z navbatida, atrof-muhitni boshqarish bo'yicha qonun hujjatlari qabul qilindi va O'zbekiston Respublikasi bir nechta xalqaro va mintaqaviy tabiatni muhofaza qilish kelishuvlari va konvensiyalarining ishtirokchisi hisoblanadi. Tabiatni muhofaza qilish siyosati va tabiiy resurslardan oqilona foydalanish va atrof-muhitni muhofaza qilish sohasidagi chora - tadbirlarni amalga oshirish quyidagi asosiy tamoyillarga asoslanadi:

- ✓ Aholining turmush darajasini yaxshilash uchun zaruriyat sifatida atrof-muhitni saqlash va tiklashga qaratilgan iqtisodiy va ekologik siyosatni birlashtirish;
- ✓ Alohida tabiiy elementlarni himoya qilishdan ekotizimlarni umumiy va kompleks himoya qilishga o'tish;
- ✓ Atrof muhitni muhofaza qilish va biologik xilma-xillikni saqlash uchun jamiyatni barcha a'zolarining javobgarligi.

Atrof-muhit siyosati, shuningdek, tabiatni muhofaza qilishni tartibga soluvchi qonun hujjatlari va me'yoriy hujjatlar quyidagi qonunlar va qonunosti hujjatlariga asoslanadi:

“Atrof-muhitni muhofaza qilish to'g'risidagi qonun” 1992-yilda tasdiqlangan.

Ushbu qonun atrof-muhitni muhofaza qilishning huquqiy, iqtisodiy va tashkiliy asoslarini belgilaydi, barqaror rivojlanishni ta'minlashni kafolatlaydi va tamoyillarni, xususan, Davlat ekologik ekspertizasini (DEE) aniqlashni belgilaydi;

“Ekologik ekspertiza to'g'risidagi qonun” 2000-yilda tasdiqlangan

Qonun atrof-muhit va inson salomatligiga ta'sirni ekspert baholash majburiyatini nazarda tutadi, bu esa ekspert baholarini o'tkazish uchun huquqiy asos hisoblanadi;

“Atrof-muhitni nazorat qilish to'g'risidagi qonun” 2013-yilda tasdiqlangan.

Ushbu qonun atrof-muhitni nazorat qilish sohasidagi munosabatlarni tartibga soladi. Ekologik nazoratning asosiy vazifalari quyidagilardan iborat: tabiatni muhofaza qilish to'g'risidagi qonun hujjatlari buzilishlarining oldini olish, ularni aniqlash va ularga chek qo'yish; atrof muhitning ifloslanishiga, tabiiy resurslardan notog'ri foydalanishga, fuqarolarning hayoti va sog'lig'iga tahdid solishga olib kelishi mumkin bo'lgan ekologik vaziyatlarni monitoring qilish.

“Suv va suvdan foydalanish to'g'risidagi qonun” 1993-yilda tasdiqlangan.

Bu suvdan oqilona foydalanishni, suv resurslarini muhofaza qilishni, salbiy ta'sirni himoya qilish va kamaytirishni hamda milliy qonunchilikka rioya qilishni ta'minlaydi;

“Yer kodeksi to'g'risidagi qonun” 1998-yilda tasdiqlangan.

Ushbu qonun yerdan foydalanish uchun asosiy norma va qoidalarni nazarda tutadi hamda yerga bo'lgan huquqlarni belgilaydi; yerni ajratishda huquqiy munosabatlarni tartibga soladi.

“Hayvonot dunyosini muhofaza qilish va undan foydalanish to'g'risidagi qonun” 1997-yilda tasdiqlangan.

Qonun hayvonot dunyosining yashash sharoiti, turlar xilma-xilligi, tabiiy jamoalar va yashash joylari yaxlitligini ta'minlash maqsadida uni muhofaza qilish, undan foydalanish, tiklash va ko'paytirish sohasidagi munosabatlarga xizmat qiladi.

“Chorvachilik to'g'risidagi qonun” 1995-yilda tasdiqlangan.

Ushbu qonun hayvonlarning nasldorlik va mahsuldorlik sifatlarini yaxshilash maqsadida nasldor resurslarni yaratish, saqlash, takror ko'paytirish va ulardan oqilona foydalanishni; seleksiya jarayonida foydalaniladigan nasldor resurslarning kelib chiqishi, mahsuldorligi, turi va boshqa sifatleri bo'yicha baholashning haqqoniyligini ta'minlashni; nasl sifati bo'yicha ishlab chiqaruvchilarni sinashni; yangi foydali genetik belgilarga ega bo'lgan hayvonlarni olishni ta'minlaydi; seleksiyada jahonning eng qimmatli genofondidan samarali foydalanish; nasldorlik va mahsuldorlik sifatlarini oshirish hamda tovar podalarida yuqori mahsuldor hayvonlarni jadal ko'paytirish; chorvachilik butun tarmog'ining iqtisodiy samaradorligi va raqobatbardoshligini oshirish.

“Veterinariya to'g'risidagi qonun” 2015-yilda tasdiqlangan.

Veterinariya sohasidagi davlat siyosatini tartibga soluvchi; veterinariya sohasidagi tadbirlarni ishlab chiqish va amalga oshirish; veterinariya sohasidagi davlat me'yorlari; davlat veterinariya nazoratini amalga oshirish; veterinariya sohasida xalqaro hamkorlikni rivojlantirish.

2002-yilda tasdiqlangan " chiqindilar to'g'risida " gi qonun.

Qonun chiqindilar bilan bog'liq ishlarni amalga oshirish me'yorlarini ko'rib chiqadi, havo va suvning chiqarilishi va ifloslanishi bundan mustasno. Ekologiya, atrof-muhitni muhofaza qilish va iqlim o'zgarishi vazirligiga (keyingi o'rinlarda - Ekologiya vazirligi) chiqindilarni utilitatsiya qilish mumkin bo'lgan joylarni ko'zdan kechirish, muvofiqlashtirish, ekologik ekspertizadan o'tkazish va ularga nisbatan ma'lum parametrlarni belgilash bo'yicha vakolatlar beradi.

Tabiatni muhofaza qilish faoliyatida amaldagi qonunlar bilan bir qatorda hukumat tomonidan tasdiqlangan tegishli me'yoriy hujjatlarga ham amal qilish zarur:

Rd 118.0027719.5-91. "Suv havzalariga, shu jumladan drenaj suvlariga ifloslantiruvchi moddalarning ruxsat etilgan maksimal chiqindilari normalarini ishlab chiqish va loyihalash tartibi".

Rd 118.0027714.6-92. "Suvdan maxsus foydalanishga ruxsat berish tartibi".

Rd 118.0027714.47-95. "Xalq iqtisodiyotiga yer osti suvlarining ifloslanishidan yetkazilgan zararni aniqlash bo'yicha ko'rsatmalar".

Rd 118.0027714.41-94. "Ekinlarni sug'orish uchun oqava suvlarni saqlash tartibi va asosiy talablari".

" O'zbekiston Respublikasining yer osti suvlarini muhofaza qilishni nazorat qilish bo'yicha vaqtinchalik tavsiyalar". O'zbekiston Respublikasi tabiatni muhofaza qilish davlat qo'mitasi va O'zbekgidrogeologiyasi, Toshkent, 1991;

"Pestitsidlar va boshqa toksik moddalarni ko'mish, shuningdek maxsus poligonlarni muhofaza qilish va saqlash tartibi to'g'risidagi Nizom" (Adliya vazirligida 20.03.2013 yildagi 2438-son bilan ro'yxatdan o'tgan).

O'zbekiston Respublikasi Rio-De-Janeyroning uchta Konvensiyasida ishtirok etadi: iqlim o'zgarishi to'g'risidagi Konvensiya, biologik xilma-xillik to'g'risidagi Konvensiya va cho'llanishga qarshi Konvensiya, atrof-muhitni muhofaza qilish va barqaror rivojlanish sohasidagi bir qator boshqa xalqaro konvensiyalar, protokollar, kelishuvlar va memorandumlar. O'zbekiston a'zo bo'lgan boshqa global bitimlarga quyidagilar kiradi:

- "Tabiiy muhitga har qanday harbiy yoki har qanday dushmanlarcha ta'sir ko'rsatishni taqiqlash to'g'risida"gi Konvensiya (26.05.1993);

- Xavfli chiqindilarni transchegaraviy olib chiqish va ularni yo'qotishni nazorat qilish bo'yicha Bazil konvensiyasi (22.12.1995);

- Jahon madaniy va tabiiy merosini muhofaza qilish to'g'risidagi Konvensiya (22.12.1995);

- Yo'qolib ketish xavfi ostida turgan yovvoyi fauna va flora turlarining xalqaro savdosi to'g'risidagi Konvensiya (01.07.1997);

- Yovvoyi hayvonlarning ko'chib yuruvchi turlarini saqlash bo'yicha Bonn Konvensiyasi (05/01/1998).

1.3. Chorvachilik mahsulotlarini ishlab chiqarishning ekologik jihatlari va atrof-muhitga ta'sirini baholash

Milliy ekologik Qonunchilik siyosatining talablari davlat ekologik ekspertizasi (DEE) faoliyatini tartibga soladi, ya'ni ekologik sabablarga ko'ra normativ hujjatlarni ishlab chiqishni tahlil qilish va tasdiqlash (yoki rad etish) va quyidagilarga amal qiladi:

2000-yilda "Ekologik ekspertiza to'g'risida"gi qonun va Vazirlar Mahkamasining 07.09.2020-yildagi 541-son qarori bilan tasdiqlangan "Atrof-muhitga ta'sirni baholash mexanizmini yanada takomillashtirish to'g'risida"gi qonun.

Yuqoridagi qonunning 3-moddasiga binoan ekologik ekspertiza quyidagilarni aniqlash maqsadida amalga oshiriladi:

- ✓ mo'ljallanayotgan xo'jalik va boshqa xil faoliyatni amalga oshirish to'g'risida qaror kabul qilinishidan oldingi bosqichlarida bunday faoliyatning ekologik talablarga muvofiqligini aniqlash;
- ✓ rejalashtirilayotgan yoki amalga oshirilayotgan xo'jalik va boshqa xil faoliyat atrof tabiiy muhit holatiga va fuqarolar sog'lig'iga salbiy ta'sir ko'rsatishi mumkin bo'lsa yoki shunday ta'sir ko'rsatayotgan bo'lsa, bunday faoliyatning ekologik xavflilik darajasini aniqlash;
- ✓ atrof-muhitni muhofaza qilish va tabiiy resurslardan oqilona foydalanish bo'yicha nazarda tutilgan chora-tadbirlarning yetariligi va asosiligi.

Ekologiya vazirligi huzuridagi "Davlat ekologik ekspertiza markazi" davlat muassasasi davlat ekologik ekspertizasini o'tkazishga mas'ul bo'lgan asosiy tashkilot hisoblanadi.

07.09.2020 yildagi 541-VMQda O'zbekiston Respublikasi hududida FTA ishlab chiqish standartlariga mos keladigan xo'jalik yurituvchi subyektlar faoliyatining 4 toifasi nazarda tutiladi:

I toifa - (A) toifasiga mos keladi-yuqori xavf;

II toifa - (A yoki B) toifasiga mos keladi-muhim;

III toifa- (B yoki C) toifaga mos keladi - o'rtacha;

IV toifa - (C) - past toifaga mos keladi.

Ushbu toifalar ro'yxatida ko'rsatilmagan boshqa tadbirlar atrof-muhitga ta'sir qilmaydigan loyihalar hisoblanadi va ular uchun davlat ekologik ekspertizasidan o'tish va har qanday ekologik me'yoriy hujjatlarni olishning hojati yo'q.

Tablarni hisobga olgan holda atrof-muhitga ta'sirni baholash loyihalarini ishlab chiqishda ish bosqichlari quyidagi asosiy savollarni o'z ichiga olishi kerak (ish turi va xususiyatiga qarab).

Atrof-muhitga ta'sir ko'rsatilishi to'g'risidagi bayonot loyihasi ishlab chiqish taklif etilayotgan loyihani rejalashtirish bosqichida amalga oshiriladi. Atrof-muhitga ta'sir ko'rsatilishi to'g'risidagi bayonot loyihasi quyidagi ma'lumotlarni taqdim etishi kerak:

- ✓ rejalashtirilgan tadbirlar amalga oshirilgunga qadar atrof muhitning sharoitlari, hudud aholisi, yerlarning o'zlashtirilishi, atrof muhitning o'ziga xos xususiyatlarini tahlil qilish;
- ✓ mavjud dam olish maskanlari, aholi punktlari, irrigatsiya, meliorativ obyektlar, qishloq xo'jaligi yerlari, elektr uzatish liniyalari, transport kommunikatsiyalari, suv ta'minoti, gaz quvurlari va tuman to'g'risidagi boshqa ma'lumotlarni ko'rsatuvchi vaziyatli reja;
- ✓ nazarda tutilayotgan yirik va mayda obyektlar, foydalaniladigan usullar, texnologiya, tabiiy resurslar, materiallar, xomashyo, materiallar, yoqilg'i, ularning atrof-muhitga ta'siri tahlili, ulardan olinadigan mahsulotlarning ekologik xavfliligi;
- ✓ kutilayotgan tashlamalar, oqoqalar, chiqindilar, ularning atrof-muhitga salbiy ta'siri va zararsizlantirish usullari;
- ✓ chiqindilarni joylashtirish, saqlash va utilitatsiya qilish;
- ✓ fan, texnika va ilg'or tajriba yutuqlarini hisobga olgan holda atrof-muhitni muhofaza qilish nuqtayi nazaridan taklif etilayotgan yoki mavjud faoliyat va texnologik yechimlarning muqobillarini tahlil qilish;
- ✓ atrof-muhitga salbiy ta'sirlarni istisno qiladigan va sinovdan o'tgan obyektning atrof-muhitga ta'sirini yumshatadigan tashkiliy, texnik, texnologik yechimlar va faoliyat;
- ✓ avariya vaziyatlarini tahlil qilish (ehtimollikni baholash va ularning salbiy oqibatlarini oldini olish senariysi bilan birgalikda);
- ✓ baholanayotgan obyektning realizatsiya qilish natijasida atrof muhitning o'zgarishi va atrof muhitga ta'sirining prognozi.

Atrof-muhitga ta'siri to'g'risidagi bayonot, agar DEE qo'shimcha tadqiqotlar yoki tahlillar zarurligini ko'rsatsa, ishlab chiqiladi, loyihaning texnik-iqtisodiy asoslanishi tasdiqlangunga qadar, qurilishdan oldin GEAgaga topshirilishi kerak.

Bayonotda quyidagilar bo'lishi kerak:

- ✓ muhandislik-geologik tadqiqotlar, modellashtirish va boshqa zarur tadqiqotlar yakunlari bo'yicha tanlangan uchastkaning ekologik muammolarini baholash;
- ✓ uchastkada aniqlangan muammolarga qo'llaniladigan texnologiyaning atrof-muhit tahlili;
- ✓ ommaviy jamoatchilik eshituvlar natijalari (zarurat bo'lganda);
- ✓ baholanayotgan obyektning salbiy oqibatlarini oldini olish bo'yicha tabiatni muhofaza qilish chora-tadbirlarining asoslangan tadqiqotlari.

Ekologik oqibatlar to'g'risidagi arizani ishlab chiqish, u DEE jarayonining yakuniy bosqichini ifodalaydi; loyihani ishga tushirishdan oldin amalga oshirilishi kerak. Hisobot tafsilotlari:

- ✓ ekologiya vazirligi organlari tomonidan atrof-muhitga ta'sirni baholashni ko'rib chiqish bo'yicha qarorlar va boshqa chora-tadbirlarni, shuningdek, jamoatchilik muhokamalarida kiritilgan takliflarga muvofiq tuzatishlar kiritish;
- ✓ baholanayotgan obyekt faoliyatini tartibga soluvchi ekologik qoidalar;
- ✓ ishni tashkil etishga va obyekt ishlarining ekologik yo'nalishidagi chora-tadbirlarni amalga oshirishga qo'yiladigan talablar;
- ✓ ishbilarmonlik faoliyati imkoniyatlari to'g'risida asosiy xulosalar.

1.4. Ekologik baholash va boshqarish uchun javobgarlik

O'zbekiston Respublikasi Ekologiya, atrof-muhitni muhofaza qilish va iqlim o'zgarishi vazirligi tabiatni muhofaza qilishni tartibga soluvchi asosiy organ hisoblanadi. U bevosita O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasiga bo'ysunadi hamda markaziy, viloyat va tuman darajalarida boshqa milliy hokimiyat organlarining atrof-muhit va tabiiy resurslarga nisbatan harakatlarini muvofiqlashtirish uchun javob beradi. Ekologik va tabiiy tizimlarni muhofaza qilish uchun javobgardir.

Qo'riqlanadigan hududlarning milliy tizimi ustidan nazoratni amalga oshiradi, javobgarlik, zararlanish harakatlarini boshlashi mumkin va atrof-muhitni ifloslantirganlik uchun kompensatsiya yig'implari va jarimalarni oladigan va atrof-muhitni ifloslantirish oqibatlarini yumshatish bo'yicha choralarni qo'llab-quvvatlaydigan ekologik fondni boshqaradi. Shuningdek, Ekologiya vazirligiga birlashtirilgan ilmiy-tadqiqot instituti ham mavjud bo'lib, u Ekologiya vazirligi faoliyatini qo'llab-quvvatlash uchun atrof-muhit va tabiiy resurslarni muhofaza qilish muammolari hamda ularni hal qilish choralari bo'yicha tahlillar olib boradi.

Ekologiya vazirligi rahbariyatini tasdiqlash uchun mas'ul shaxslar tomonidan ifloslantiruvchi chiqindilarni tashlashga ruxsatnomalar beradi, shuningdek, (xalqaro) qonun hujjatlariga muvofiq bo'lmagan loyihalar va qurilish ishlarini taqiqlashi mumkin. Yig'implar hudud darajasida resurslardan foydalanganlik, ifloslantiruvchi moddalarni chiqarib tashlash uchun litsenziyalar va chiqindilarni utilizatsiya qilish uchun yig'iladi.

Ekologiya vazirligining funksional tuzilmasi Toshkent shahrida markaziy organ, ilmiy va texnik jihatdan qo'llab-quvvatlanadigan hududiy (viloyat) va mahalliy (tuman) filiallar va muassasalar shaklida bo'ladi. Hududiy darajadagi tashkilotlar milliy darajadagi tashkilotlar bilan bir xil tuzilishga ega. Turli bo'limlar ekologik standartlar, ekologik qonunchilik, xalqaro munosabatlar, tabiatni muhofaza qilishni moliyalashtirish, iqtisodiyot, reklama va davlat ekologik sharhi uchun javobgardir.

1.5. Axborotni oshkor qilish

Atrof-muhitga ta'sirni baholash to'g'risidagi nizom talablariga ko'ra, loyiha tashabbuskori I va II toifali loyihalar bo'yicha kamida bitta jamoatchilik eshituvini (ma'lumotlarni oshkor qilish mexanizmi) o'tkazish uchun mas'ul ekanligi nazarda tutiladi. III va IV toifali loyihalar bo'yicha bunday turdagi talablar yoki atrof-muhitga ta'sirni baholashni e'lon qilish bo'yicha hech qanday talablarni o'z ichiga olmaydi. Uning javobgarligiga quyidagilar kiradi:

- ✓ jamoatchilikni xabardor qilish;
- ✓ konsultatsiyalar o'tkazish;
- ✓ muhim takliflar, xulosalar, tavsiyalarni hisobga olish.

Jamoatchilik bilan maslahatlashishning asosiy maqsadi kichik loyiha bilan bog'liq bo'lgan va ekologiya muammosiga tegishli bo'lishi mumkin bo'lgan guruhlar yoki alohida shaxslarning fikrlarini aniqlashdir. Ta'sirga uchragan guruhlar yoki alohida shaxslar o'zlarining fikriga ko'ra muhim bo'lgan ekologik muammolarni aniqlashlari kerak. Jamoatchilik bilan maslahatlashuvlar davomida aniqlangan har qanday muhim masalalar ekologik baholash (EB) hujjatiga kiritilishi kerak.

II. QO'LLANMANING ASOSIY JIHLTLARI

2.1. Chorvachilik, suv, gigiena va atrof-muhit

Chorvachilik sifat jihatidan quyidagi hayvonlarni ko'paytirish, parvarish qilish va saqlashni nazarda tutadi: qoramol, mayda shoxli mol, parrandachilik, akvakultura, asalarichilik, quyonchilik, yilqichilik, tuyachilik, ipakchilik va hokazo.

Investitsiyalar va kreditlarning asosiy maqsadi chorvachilik ishlab chiqarishi, ishlab chiqarish resurslari va ishlab chiqarishdan keyingi jarayonlarning samaradorligini va iqlim o'zgarishiga chidamliligini oshirishga, shuningdek, chorvachilik qiymatini yaratish zanjirining barcha darajalarida issiqxona gazlari emissiyasi intensivligini kamaytirishga (mahsulot birligiga to'g'ri keladigan emissiyalar) yordam berish kerak.

Shuningdek, chorvachilikda suv resurslarini muhofaza qilish va ulardan oqilona foydalanish tamoyillaridan foydalanish zarur bo'lib, ular quyidagilardan iborat: chorva mollari uchun zamonaviy resurs tejankor ichimlik suv tizimlaridan foydalanish; chorvachilik fermalari va qayta ishlash binolarini tozalash, yuvishning samarali suvni tejaydigan tizimlaridan foydalanish; suv bilan ta'minlash uchun ilg'or texnologiyalar - shamol/quyosh energetik tizimlaridan foydalanish; aylanma va yopiq suv ta'minoti tizimlaridan foydalanish.

Qishloq xo'jaligi hayvonlari va parrandalari uchun mo'ljallangan suv, agar u inson tomonidan foydalanish uchun tavsiya etilganidan sifat jihatidan unchalik farq qilmasa, mos deb hisoblanishi kerak.

Suvdan foydalanishni samarali boshqarishga erishish uchun zamonaviy texnologiyalar va asbob-uskunalardan foydalanish nazarda tutiladi, masalan:

- ✓ chorva mollari uchun avtomatlashtirilgan suv ichish tizimlari;
- ✓ chorvachilik fermalari va qayta ishlash xonalarini tozalashning suvni tejaydigan tizimlari;

- ✓ suvni uzatish/sirkulyatsiya qilish uchun shamol/quyosh energetik tizimlari;
- ✓ zaxirani ta'minlash uchun suv to'plash;
- ✓ akvakultura uchun yopiq suv ta'minoti tizimlari.

Ushbu holatda moslashish shartlari chorvachilik va yem-xashak ekinlarining suv bilan ta'minlanishining yaxshilanishi, o'z navbatida, qurg'oqchilikka chidamlilikni oshiradi. Ushbu holatda suvdan yanada samarali foydalanish va qayta tiklanadigan energiya manbalaridan foydalanish yumshatish oqibatlarini hisoblanadi, bu esa katta uglerod izi bilan energiya sarfini kamaytiradi.

Atrof-muhitni muhofaza qilishning asosiy prinsiplari va Ekologiya, atrof-muhitni muhofaza qilish va iqlim o'zgarishi vazirligining xalqaro talablar bilan integratsiyalashgan talablari.

Bu borada ekologiya va atrof-muhitni muhofaza qilish sohasidagi qonunlar va hujjatlar talablariga muvofiq chora-tadbirlarni aniq va o'z vaqtida bajarish hamda ularga rioya qilish tavsiya etiladi.

Hayvonlarni parvarishlash bo'yicha mutaxassislar qoramollarni saqlash, uning xatti-harakati, bioxavfsizligi, kasalliklarning umumiy belgilari va hayvonlarning stress, og'riq va noqulaylik kabi indikatorlari, ularni yengillashtirish tog'risida tushuntirish ishlari olib borilishi kerak.

Xavfsizlik ishlarini rejalashtirishda kutilmagan holatlar va favqulodda vaziyatlar uchun rejalar ishlab chiqish zarur. Shuningdek, ozuqa va suv zaxiralari, kasal hayvonlarni tegishli joylarda davolash, karantin xonalari, chorva mollarni qisqartirish va insonparvarlik bilan o'ldirish bilan bog'liq masalalar.

Chorvachilik sohasida gigiyena me'yorlari va xo'jalik yuritish qoidalari talablariga rioya qilish. Chorvachilik sohasi xodimlarining salomatligini saqlash va gigiyena me'yor va qoidalarga rioya qilish muhofaza siyosatining asosiy jihatlardan biridir.

2.2. Iqlim o'zgarishi va uning oqibatlari.

Qoramollar global isishning tezlashishiga sabab bo'lgan omillardan biridir. Qoramollar iqlim uchun zararli bo'lgan metan ajratib chiqaradi. Bir guruh olimlarning so'nggi tadqiqotlari sigirlar tomonidan tashlamalar darajasi yetarlicha baholanmaganligini ko'rsatmoqda. Aslida, u ilgari taxmin qilinganidan 11% ga yuqori.

Chorvachilik fermalarini ko'paytirish va saqlash rejasini amalga oshirishda iqlim o'zgarishiga ta'sir ko'rsatuvchi quyidagi masalalarni hisobga olish zarur:

- ✓ chorvachilikning iqlim o'zgarishiga ta'siri, atmosferaga ifloslantiruvchi moddalar emissiyasi, ruxsat etilgan tashlamalar (RET) va ruxsat etilgan konsentratsiyalarni (REK) tahlil qilish va zarur takliflarni ishlab chiqish;
- ✓ ishlab chiqarish va iste'mol chiqindilarining tasnifi;
- ✓ xalqaro talablarni hisobga olgan holda ishlab chiqarish va maishiy chiqindilar bilan bog'liq ishlarni amalga oshirish, normalar va limitlar;
- ✓ iqlim o'zgarishiga moslashish va xavflarni kamaytirish choralari, tabiatni muhofaza qilish tadbirlari;
- ✓ "Tabiatni muhofaza qilish va ijtimoiy boshqaruv tizimi"ni amalga oshirishning huquqiy tomoni.

Chorvachilik fermer xo'jaliklari qishloq xo'jaligi iqtisodiyotining yetakchi o'yinchisi bo'lib, insoniyatning oziq-ovqat mahsulotlariga bo'lgan ehtiyojining katta qismini ta'minlaydi. Ushbu sanoat segmenti iqlim o'zgarishidan jiddiy zarar ko'radi va uni biznesning uzluksizligining yana bir jihati sifatida ko'rib chiqish mumkin.

Chorvachilikning iqlim o'zgarishiga ta'sirini yumshatish, yog'ingarchilik miqdorining kamayishiga nisbatan haroratning ko'tarilishi natijasida kelib chiqishi mumkin bo'lgan chorvachilikdagi yo'qotishlar va mahsulot yo'qotishlarning ushbu sohaga minimal ta'sirini ta'minlash kelgusida o'rganilishi lozim bo'lgan eng ustuvor mavzulardan biri hisoblanadi.

Yer yuzasi haroratining ko'tarilishi bilan eng sovuq mamlakatlardan tashqari barcha mamlakatlarda umumiy issiqlik stressining tegishli o'sishi sodir bo'ladi. Eng yomon holatda bu issiqlik stressi o'limga olib kelishi mumkin, chunki yuqori harorat paytida chorva mollarining ommaviy o'limi allaqachon kuzatilmoqda, ammo u bir qator subletal oqibatlariga ham ega - sifatli mahsulotlar, masalan, sutning kamayishidan tortib, hayvonlarning zaifligi yoki hatto mahsuldorligining buzilishigacha. Global isish davom etar ekan, ozuqa yetishtirishdagi qiyinchiliklar butun dunyoda asr o'rtalariga kelib chorva mollari sonini 7-10 % ga qisqartirishi mumkin.

Hozirgi vaqtda chorva mollari boqilayotgan ba'zi hududlar hatto asr oxiridagi kuchli issiqda ham "ekstremal issiqlik stressi"dan qochishi kutilsa, boshqalari asrning o'rtalariga kelib yaroqsiz bo'lib qolishi mumkin.

Bugungi kunda iqlim o'zgarishi chorvachilik hayvonlarini oziq-ovqat bilan ta'minlashga ta'sir qilishi mumkin: birinchidan, haroratning ko'tarilishi bevosita ozuqa yetishtirishga ham, yaylovlarning mahsuldorligiga ham ta'sir qiladi. Global miqyosda, boshqa sharoitlar teng bo'lganda, har bir 1 ° C ga isitish to'rtta eng muhim qishloq xo'jaligi ekinlari hosildorligining guruch va soya (asosan chorva ozuqasi uchun yetishtiriladigan ekinlar) uchun taxminan 3% ga, bug'doy va makkajo'xori uchun mos ravishda 6% va 7,4% ga pasayishiga olib keladi.

Hayvonlarni saqlash sharoitlarini yaxshilash bo'yicha chora-tadbirlar infratuzilmani iqlim o'zgarishiga moslashtirish choralari ko'rishni nazarda tutadi (masalan: soyalash, shamollatish, issiqlik va shamoldan himoya qilish va boshqalar), shuningdek, hayvonlarning qulayligi va sanitariya holatini yaxshilash uchun uskunalardan foydalanish tavsiya etiladi. Ushbu chora-tadbirlar yumshatish choralari ko'rishga yordam beradi, bu esa o'z navbatida hayvonlarning farovonligini yaxshilashga, mahsuldorlikni oshirishga, binobarin, chiqindilar intensivligini kamaytirishga imkon beradi. Bunda chidamlilikni oshirishga yordam beradigan ekstremal hodisalardan himoyalash moslashish choralari qatoriga kiradi.

Loyiha ishtirokchilari, manfaatdor tomonlar va mahalliy aholi vakillarining atrof-muhitni muhofaza qilish, xususan, atmosfera havosini muhofaza qilish masalalari bo'yicha xabardorligini oshirish maqsadida zaruratga ko'ra treninglar va suhbatlar tashkil etish bo'yicha chora-tadbirlar rejasini ishlab chiqishni taklif etiladi.

2.3. Chorvachilikni rivojlantirish va gender tenglik

O'zbekiston Respublikasi jamiyatni ijtimoiy-iqtisodiy transformatsiyalashning o'z modelidan kelib chiqib, xotin-qizlar va erkaklar tengligi asosida milliy taraqqiyot hamda jamiyat va davlatda xotin-qizlarning imkoniyatlarini kengaytirish masalalarini hal etishga, iqtisodiy va huquqiy mexanizmlarni ishlab chiqish va hayotga tatbiq etish tashabbusini o'z zimmasiga olishga qodir bo'lgan muhim sheriklar sifatida fuqarolik jamiyati institutlarini va xususiy sektorni rivojlantirish katta ahamiyatga ega.

O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi har bir insonga Inson huquqlari to'g'risidagi xalqaro standartlarida nazarda tutilgan shaxsiy, ijtimoiy, siyosiy, madaniy va iqtisodiy huquqlarning butun majmuini mustahkamlab qo'ygan. Asosiy qonunimiz har bir insonga yashash, erkinlik, shaxsiy daxlsizlik kabi daxlsiz huquqlarni mustahkamlab qo'ygan.

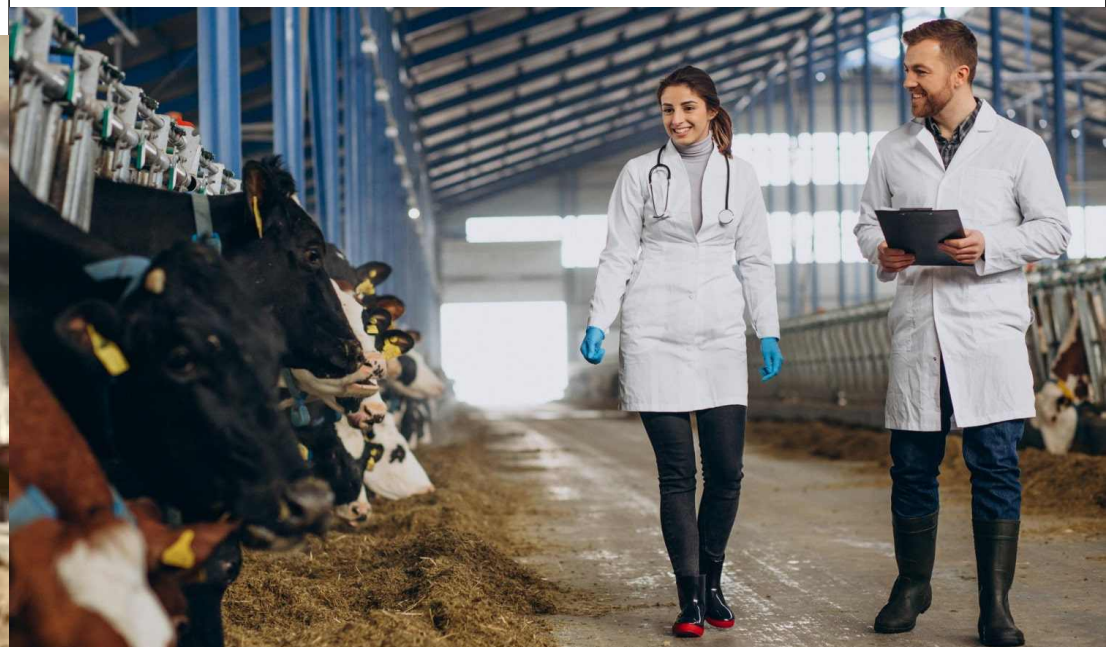
Chiqindisiz texnologiyalar, ekologik va ijtimoiy siyosat, gender tenglikni hisobga olgan holda O'zbekiston Respublikasida chorvachilik tarmog'ini rivojlantirish istiqbollari batafsil tahlil qilish va takliflar. Chorvachilikni rivojlantirishda xotin-qizlar va yoshlarning roli. Shikoyat va takliflarni ko'rib chiqish mexanizmi. O'zbekiston Respublikasida amalda bo'lgan talablarga muvofiq chorvachilik fermalarini tashkil etish rekonstruksiya qilish va modernizatsiya qilishda jamoatchilik ehituvi prinsiplari.

Xotin-qizlar va erkaklar o'rtasida tenglikka erishish masalalari bo'yicha tadbirlar va maslahat harakatlari barqaror qishloq xo'jaligi ishlab chiqarishi va qishloq tumanlarini rivojlantirish, oziq-ovqat xavfsizligini ta'minlash va qashshoqlikni tugatishning ajralmas shartidir..

Qishloq va chekka hududlarda ko'plab nogironlar jamoalari va guruhlari uchun chorvachilik tirikchilik manbalarining ajralmas qismi bo'lib, ayniqsa ayollar ishlab chiqarish resurslaridan foydalanish va qaror qabul qilish jarayonlarida bir qator qiyinchiliklarga duch kelishadi. Ushbu qiyinchiliklar chorvachilik xo'jaliklarining mahsuldorligi va oziq-ovqat xavfsizligiga sezilarli ta'sir ko'rsatar ekan, gender masalalarini aniqlash va hal qilish qobiliyati rivojlanish chora-tadbirlari samaradorligini va ularning barqarorligini oshirishga yordam beradi. Bu, o'z navbatida, qashshoqlik ko'lamining yanada qisqarishiga va qishloq joylarda tirikchilik manbalari bilan bog'liq imkoniyatlarning kengayishiga olib keladi.

Ko'pincha parrandachilik, qo'ychilik va echkichilik, sut sog'ish va sutni qayta ishlash kabi mayda chorvachilik bilan asosan ayollar shug'ullanadi. Dunyo bo'yicha 400 millionga yaqin ayol kam daromadli chorva egalarining uchdan ikki qismini tashkil etadi. Yevropa va Markaziy Osiyoda ikkala jins ham chorvachilikda faol rol o'ynaydi, ayollar esa chorva xilma-xilligini saqlab qolishda asosiy rol o'ynaydi. Biroq, ularning chorvachilikdagi roli ko'pincha e'tibordan chetda qoladi, bu oxir-oqibat sektor mahsuldorligiga ta'sir qiladi.

Gender jihatlarni hisobga olgan holda, 2016-2019-yillarda FAOning sut sog'ish va go'sht ishlab chiqarishga yaroqli qoramol zotlarini saqlash va rivojlantirish bo'yicha mintaqaviy loyihasi amalga oshirildi. Ushbu loyiha Armaniston, Gruziya va Ukrainada chorvachilik tizimlarini kompleks baholash doirasida jinsi bo'yicha ajratilgan ma'lumotlarni to'plash va tahlil qilish orqali ayol chorvadorlarning huquq va imkoniyatlarini kengaytirishga yordam berdi.

Loyihani amalga oshirish doirasida olingan natijalar nafaqat qoramolchilikda, ayniqsa, qo'shilgan qiymat zanjirining aniq segmentlarida ayollarning muhim hissasi, balki yer va chorva mollariga egalik qilish, texnika va asbob-uskunalardan foydalanish, shuningdek, bilimlarni tarqatish, kasbiy tayyorgarlik va kasbiy ta'lim xizmatlari bo'yicha jiddiy gender tengsizlikdan dalolat beradi. Ushbu natijalar Yevropa va Markaziy Osiyoda chorvachilik va u bilan bog'liq tirikchilik manbalarida gender tafovutni bartaraf etish bo'yicha qat'iy choralar ko'rish uchun qo'shimcha asos bo'lib xizmat qildi.

Global qishloq xo'jaligi siyosati aholining yoshi, jinsi, etnik va diniy mansubligidan qat'iy nazar, ushbu sohani rivojlantirishga aholining barcha qatlamlarini jalb qilishni nazarda tutadi. Inklyuziv qishloq xo'jaligi siyosatining joriy etilishi "hech kimni ortda qoldirmaslik" tamoyilini hisobga olgan holda qishloq xo'jaligida ayollar va yoshlarning rolini oshirish uchun keng imkoniyatlar ochadi. Afrika qit'asining agrosanoat sektorida ayollar faoliyati asosiy rol o'ynaydi. Ayollarning qariyb 62 foizi fermer xo'jaligi bilan shug'ullanadi. Oziq-ovqat mahsulotlarini ishlab chiqarish, qayta ishlash va sotish bo'yicha asosiy ish aynan ayollar zimmasiga yuklatiladi. Aynan ular qishloq xo'jaligi sohasida ilg'or hisoblanadi. Shu bilan birga, tadqiqot dasturlarini tuzish, ustuvor yo'nalishlarni belgilash, qaror qabul qilish va tadqiqot faoliyatiga rahbarlik qilishda ayollarning roli hali ham kam.

2.4. Chorvachilikda suv resurslarini barqaror boshqarish

Chorvachilikda suv iste'moli va suvni chiqarib tashlash me'yorlari va qoidalari sohasida ilmiy tadqiqotlar va xalqaro ekspertlarning ilg'or tajribalari asosida ishlab chiqilgan xo'jalik yuritishning asosiy tamoyillari hisoblanadi. Ishlab chiqarish va maishiy oqova suvlarni barqaror boshqarish tamoyillarini qo'llash va ularga rioya qilish. Suv sifati me'yorlarini ta'minlash maqsadida ushbu punktda belgilangan rejimda vaqt birligida chiqarib yuborilishi mumkin bo'lgan ifloslantiruvchi moddalar massasini aniqlash va boshqarish resurslardan oqilona foydalanishda muhim rol o'ynaydi. Suv resurslari qishloq xo'jaligining ajralmas qismi bo'lib, oziq-ovqat xavfsizligi va barqaror rivojlanishni ta'minlashda muhim rol o'ynaydi biroq, dunyo aholisining doimiy o'sishi va iqlim o'zgarishi bilan suvni saqlash va undan samarali foydalanish tobora dolzarb vazifalarga aylanmoqda.

Tabiiy resurs, xususan, qishloq xo'jalik hayvonlari va parrandalar uchun mo'ljallangan suv, sifati jihatidan inson foydalanishi uchun tavsiya etilgan suvdan kam farq qilgan taqdirdagina yaroqli deb hisoblanishi kerak. Hayvon organizmi atrofdagi tashqi muhit bilan doimiy moddalar almashinuvi holatida bo'ladi, bunda suv albatta ishtirok etadi. Organizmdagi barcha hayotiy muhim almashinuv jarayonlari faqat organik va noorganik moddalarning suvli eritmalarida sodir bo'ladi. Hayvonlar ochlik holatida, ammo suv bilan ta'minlanganda 30-40 kun yashashi mumkin, ammo bunda 50% gacha yog'lar, uglevodlar va oqsillarni yo'qotadi.

Kuzatuvlar va fiziologik tadqiqotlar natijalariga ko'ra, hayvonlar organizmida suv almashinuvi ichki sekretsiya bezlari, birinchi navbatda gipofiz, shuningdek, ayirish tizimlari - nafas olish, buyraklar, ter bezlari, ichak yordamida nerv tizimi tomonidan boshqariladi. Hayvonlar suvdan butunlay mahrum bo'lganda 4-8 kundan keyin nobud bo'ladi.

Chorvachilikda yuqori mahsuldorlikka erishish uchun hayvonlarni oqilona va to'yimli oziqlantirish bilan birgalikda o'z vaqtida va yetarli miqdorda suv iste'mol qilish muhim ahamiyatga ega.

Ilmiy yondashuvga asoslangan suv ta'minoti sigirlarda sut miqdorini 25-30% ga oshirishga xizmat qiladi va yordam beradi. Sut beradigan sigirlarda sut sog'imi ortishi bilan suvga bo'lgan talab ortadi. Sigirlar 1 litr sutga 2,31 dan 3,17 litrgacha suv sarflaydi, ozuqa tarkibidagi suv bilan birga 4,0 - 5,1 litrgacha suv sarflaydi. 12 kg sog'imli sigir sutkasiga 35-40 litr suv ichadi.

Chorvachilikda suv ta'minoti samaradorligini ta'minlash zarur:

- ✓ chorvachilik sektoriga yetkazib berilayotgan suvning cheklangan sifat ko'rsatkichlarini hisobga olgan holda uning sifatini yaxshilash;
- ✓ ko'pincha ekstensiv yaylovlar tizimini ta'minlaydigan chorvachilikni suv bilan ta'minlash manbalarini ko'paytirish orqali suv tashlanadigan masofalarni qisqartirish va suv manbalari atrofidagi o'tlarning buzilishini oldini olish;
- ✓ turli kasalliklar tarqalishining oldini olish maqsadida suv manbalarining hayvonlar axlati bilan zararlanshining oldini olish;
- ✓ kompleks qishloq xo'jaligi, chorvachilik tizimlarini rivojlantirish orqali suv ta'minoti manbalaridan ko'p maqsadli foydalanishni rag'batlantirish;
- ✓ ekstensiv yaylovlarda ozuqa ishlab chiqarishni rag'batlantirish va yer usti suv oqimini oldini olish uchun nam to'plovchi sug'orish tizimlarini rivojlantirish.

Qishloq xo'jaligi sohasini rivojlantirishning hozirgi sharoitida chorvachilik fermalari, parrandachilik fabrikalari va komplekslarining tarkibida go'ng va chiqindilar mavjud oqava suvlar tufayli suv manbalarini ifloslanishdan muhofaza qilishni huquqiy tartibga solish katta ahamiyat kasb etadi.

Suv kodeksida suv obyektlarini huquqiy muhofaza qilish choralarini nazarda tutilgan. Ularni ikki guruhga ajratish mumkin: taqiqlovchi va chekllovchi tusdagi choralar.

Suvdan oqilona va tejamli foydalanish iste'mol qilinadigan suvni nazorat qilish, hisobga olish va suv ta'minoti tizimini yaxshi holatda saqlash bilan bog'liq bo'lib, bu samarasiz suv yo'qotishlarini kamaytiradi.

2.5. Chorvachilik va toza energiya

Kam chiqindili va chiqindisiz texnologiyalar tamoyillarini qo'llash zarurati davr talabi bo'lib, bu o'z navbatida iqlim o'zgarishiga moslashish va dolzarb xavflarni yumshatishga yordam beradi. Ushbu tamoyillar quyidagi tavsiyalarga rioya qilgan holda amalga oshirilishi mumkin:

- ✓ chorvachilik chiqindilarini to'plash, vaqtincha saqlash, tashish va qayta ishlash;
- ✓ chorvachilik chiqindilarini ishlab chiqarish va maishiy ehtiyojlarni qondirish uchun metan gazi olish maqsadida hosil bo'ladigan go'ngning biologik qismini pirolitik destruksiyalash usuli bilan qayta ishlashning asosiy prinsiplari;
- ✓ metan gazini olishda pirokondetsat va pirokarbon kabi qo'shimcha materiallardan foydalanish yo'llari;
- ✓ manfaatdor hamjamiyatlarning issiqxona ta'siri va umuman iqlim o'zgarishida metan gazining roli haqida xabardorligi;
- ✓ chiqindisiz texnologiyalarni, xususan, chorvachilik chiqindilaridan foydalanishning iqtisodiy va ekologik jihatdan maqsadga muvofiqligi.

Ko'plab usullar mavjud, ammo Yevropa va mahalliy texnologik qo'llanmalarda go'ng va axlatni qayta ishlashning eng yaxshi mavjud texnologiyasi maqomiga ega bo'lgan chorvachilik chiqindilarini utilizatsiya qilishning eng samarali texnologiyalaridan biri biogaz va muvozanatli o'g'itlar olish bilan organik chiqindilarni anaerob achitish texnologiyasidir. Qishloq xo'jaligida qayta tiklanadigan energiya manbalaridan foydalanish tobora ommalashib bormoqda, chunki dunyo global isish muammosiga duch kelmoqda. Zamonaviy dunyoda qayta tiklanadigan energiya manbalari muhim rol o'ynaydi. Ular tugab borayotgan manbalarga qaraganda ekologik toza, xavfsiz va arzonroq energiya manbalari hisoblanadi. Qishloq xo'jaligida qayta tiklanadigan energiya manbalaridan elektr energiyasi va boshqa resurslardan foydalanishni ta'minlash uchun foydalanish mumkin.

Dunyo global isish muammosiga duch kelayotgan hozirgi vaqtda barqaror taraqqiyotni ta'minlash va atrof-muhitni asrash uchun qayta tiklanadigan energiya manbalariga o'tish zarurligini tobora ko'proq odamlar anglab yetmoqda.

Buning uchun qayta tiklanadigan energiya manbalaridan oziq-ovqat va boshqa qishloq xo'jaligi mahsulotlarini ishlab chiqarish uchun foydalanish orqali qishloq xo'jaligi ham ushbu jarayonda muhim rol o'ynashi mumkin. Shuningdek, butun dunyoda bo'lgani kabi mamlakatimizda ham qishloq xo'jaligida qayta tiklanuvchi energiya manbalariga bo'lgan qiziqish ortib bormoqda.

Qayta tiklanuvchi energiya manbalaridan foydalanish energiya sarfini kamaytirish, shuningdek, atrof-muhitga zararli chiqindilarni kamaytirish va qishloq xo'jaligining barqarorligini oshirish imkonini beradi.

Bugungi kunda jahon amaliyotida issiqxona gazlari tashlanmalarini kamaytirish usullaridan biri gazlarni ekologik yopiq konversiyalash sikliga ega biogaz qurilmalaridan foydalanish hisoblanadi. Ushbu qurilma organik chiqindilarni biogaz va organik o'g'itlarga qayta ishlashni amalga oshiradi. Biogaz stansiyasi esa xomashyoni tayyorlash, biogaz va o'g'it ishlab chiqarish, biogazni tozalash va saqlash, elektr energiyasi va issiqlik ishlab chiqarish uchun muhandislik inshootlari majmuasini o'z ichiga oladi.

Biogaz stansiyasining ishlashi natijasida biz efflyuent organik o'g'iti va biogazga ega bo'lamiz, u tozalangandan so'ng biometan holatiga keladi va elektr va issiqlik energiyasini ishlab chiqarish uchun xomashyo sifatida ishlatilishi mumkin.

Chorvachilik chiqindilarini oqilona qayta ishlash ularni anaerob achitish (kislrodga muhtoj bo'lmagan va hatto uning ishtirokida o'z faoliyatini to'xtatadigan bakteriyalar ta'sirida achitish) ni nazarda tutadi, bu go'ngni zararsizlantirish va uni o'g'it sifatida saqlashni, shuningdek, katta hajmda biogaz shaklidagi energiya tashuvchisini olishni ta'minlaydi.

Hayvonlar tomonidan o'simlik ozuqasidan olinadigan energiyaning katta qismi yomon o'zlashtiriladi va go'ngga ketadi. Go'ngda kimyoviy moddalardan tashqari fotosintez jarayonida o'simliklarga o'tgan quyosh energiyasining katta miqdori mavjud. Bu uni nafaqat o'g'it uchun qimmatli xomashyo, balki qayta tiklanadigan energiya manbai sifatida ham ko'rib chiqish imkonini beradi.

Anaerob achitish jarayonida go'ngda mikroflora rivojlanadi, u organik moddalarni kislotalargacha parchalaydi, metan hosil qiluvchi bakteriyalar ta'sirida ular gazlarga - metan va karbonat angidridga aylanadi.

Biogaz energiyasidan issiqlikka foydalanish uchun, masalan, foydali ish koeffitsiyenti 90% bo'lgan atmosfera tipidagi suv isitish gaz qozonlari olinadi. Biogazning solishtirma miqdori esa quyidagi omillarga bog'liq: chorva mollarining turi va zoti, chorva mollarining yosh-jins tarkibi, saqlash va oziqlantirish sharoitlari, biogaz qurilmalarining texnik xususiyatlari va ish rejimlari.

Biologik parchalanadigan chiqindilarni anaerob achitish texnologiyasini qo'llash natijasida quyidagi bir qator vazifalar hal etiladi:

- ✓ atmosferaga, tuproq va suv muhitiga zaharli tashlamalarni kamaytirish bo'yicha tabiatni muhofaza qilish kompleks chora-tadbirlarini joriy etish;
- ✓ qishloq xo'jaligi korxonasining elektr va issiqlik energiyasini ishlab chiqarish, barqaror xossalarga ega bo'lgan organik o'g'itlarni sotish uchun biogazdan foydalanish hisobiga foyda olishi;
- ✓ o'z qayta tiklanuvchi energiya manbaidan foydalanish yo'li bilan chorvachilik fermalarining energiya tejamliligida ishonchlilik va xavfsizlikni oshirish;
- ✓ nafaqat biogen elementlar, balki guminli moddalar manbai bo'lgan o'g'itlarni qo'llashda qishloq xo'jaligi korxonalarining ozuqa maydonlaridan tuproq unumdorligini oshirish va hosildorlikni oshirish.

2.6. Chorvachilik va sanoatlashtirish (mayda fermalar kooperatsiyasi)

Kichik ferma va xo'jaliklarni birlashtirish, ya'ni qishloq xo'jaligi iste'mol kooperatsiyasi yirik agrobiznes bilan raqobatlashuvchi kichik qishloq xo'jaligi ishlab chiqaruvchilarini qo'llab-quvvatlash va omon qolishning deyarli yagona usulidir. Qishloq xo'jaligi kooperativlari, fuqarolar, fermerlar va qishloq xo'jaligi korxonalarining har bir kishi uchun eng ko'p foyda olish, ishlab chiqarishini ko'paytirish va bunda mustaqil bo'lib qolish imkoniyatini ta'minlash maqsadida birgalikdagi faoliyat uchun ixtiyoriy birlashmalaridir.

Bugungi kunda kooperatsiyaning eng yaqqol natijasi kooperativlar orqali ishlab chiqarilayotgan va sotilayotgan qishloq xo'jaligi mahsulotlarining ancha salmoqli hajmlari shakllanganidir.

Katta hajmdagi ishlab chiqarish yuqori narxlarni, kooperativ hisobiga qo'shimcha qayta ishlash va saqlash sharoitlarini yaratishda esa ishlab chiqarilayotgan mahsulot sifati va qo'shilgan qiymatini oshirishni nazarda tutadi. Ijobiy natijalarga erishish uchun quyidagi tadbirlarni hisobga olish va masalalarni o'rganish tavsiya etiladi:

- ✓ kichik chorvachilik fermalarini yiriklashtirish, birlashtirish va kooperatsiyalashning ekologik maqsadga muvofiqligi sohasida qo'llaniladigan tahliliy yondashuv va chora-tadbirlar;
- ✓ sanitariya-himoya zonalarini ta'minlash, ekologizatsiyalash, yirik fermalar joylashgan hududlarda iqlim o'zgarishini barqaror boshqarishni ta'minlash;
- ✓ atrof-muhitga ta'sirni baholashni o'tkazish protseduralari;
- ✓ majburiy ko'chirish bo'yicha ekologik himoya choralariga tegishli siyosatning asosiy tushunchalarini yoritish.

Hozirgi vaqtda chorvachilik fermalari va komplekslari, ayniqsa, suv obyektlari va atmosfera havosini ifloslantiruvchi jiddiy manbalar hisoblanadi. Atrof-muhitga ta'sir darajasiga ko'ra yirik chorvachilik komplekslarining ta'siri sanoat obyektlarining ta'siri bilan mutanosibdir.

Chorvachilik komplekslari va sanoat tipidagi fermalar yaqinida go'ng to'planishi shuningdek tuproq, fitotsenozlar, yer usti va yer osti suvlarining nitrat va mikroblar bilan ifloslanishi atrof-muhitga katta xavf tug'diradi. Qishloq xo'jalik rayonlarining hammasida daryolarda nitrat va fosfatlar ko'p miqdorda bo'ladi, ularning birinchisi chorvachilik chiqindilaridan, ikkinchisi esa sanoat o'g'itlaridan hosil bo'ladi.

Tabiatni muhofaza qilish faoliyati va atrof-muhitni chorvachilik chiqindilaridan muhofaza qilish, odamlar va hayvonlarning yuqumli, invazion va boshqa kasalliklarining oldini olish go'ng va go'ng chiqindilarini yig'ish, yo'qotish, saqlash, zararsizlantirish va ulardan foydalanishning samarali tizimlarini yaratish, havoni tozalash tizimlarini takomillashtirish va samarali ishlash chora-tadbirlarini amalga oshirish bilan bog'liq chorvachilik komplekslari va go'ngni qayta ishlash inshootlarini aholi punktlariga, xo'jalik-ichimlik suv ta'minoti manbalariga va boshqa obyektlarga nisbatan to'g'ri joylashtirish, ya'ni gigiyena, texnologiya, qishloq xo'jaligi va arxitektura-qurilish yo'nalishidagi tadbirlar majmui bilan ta'minlash.

Chorvachilik fermalari va komplekslarini, qishloq xo'jaligi mahsulotlarini qayta ishlovchi korxonalarini tashkil etish, qurish va rekonstruksiya qilishda sanitariya-himoya zonalarini ta'minlash, tuproq, yer usti va yer osti suvlari, suv havzalari suv olish yuzalari va atmosfera havosining ifloslanishiga yo'l qo'ymaydigan tozalash inshootlari hisobga olinishi zarur.

Yashash muhitiga va inson salomatligiga ta'sir etuvchi manbalar hisoblangan qishloq xo'jaligi obyektlari uchun quvvat, foydalanish sharoitlari, atrof muhitga chiqarilayotgan ifloslantiruvchi moddalarning xususiyati va miqdori, hosil bo'layotgan shovqin, tebranish va boshqa zararli fizik omillarga qarab, shuningdek, ularning yashash muhitiga va inson salomatligiga salbiy ta'sirini kamaytirish bo'yicha nazarda tutilayotgan chora-tadbirlarni hisobga olgan holda, sanitariya tasnifiga muvofiq sanitariya-muhofaza zonalarining quyidagi o'lchamlari belgilanadi:

- ✓ **I sinf** - qoramol komplekslari uchun 1000 m sanitariya-himoya zonasi belgilangan;
- ✓ **II sinf** - sanitariya-himoya zonasi 500 m - chorvachilik fermalari, 500 tonnadan ortiq pestitsidlarni saqlash omborlari uchun;
- ✓ **III sinf** - 300 metrli sanitariya-himoya zonasi - qo'ychilik, 50 tonnadan ortiq zaharli kimyoviy moddalar va mineral o'g'itlarni saqlash, qishloq xo'jaligi yerlariga traktorlar (dala chegarasidan aholi punktigacha) qo'llangan holda pestitsidlar bilan ishlov berish omborlari, quyunchilik fermalari uchun;
- ✓ **IV sinf** - 100 m sanitariya-muhofaza zonasi - issiqxona va parnik xo'jaliklari, quruq mineral o'g'itlar va XSZR omborlari (zona oziq-ovqat mahsulotlarini qayta ishlash va saqlash korxonalarini uchun ham belgilanadi), chorvachilik chiqindilaridan foydalangan holda melioratsiya obyektlari uchun;
- ✓ **V sinf** - 50 m sanitariya-muhofaza zonasi - meva-sabzavot, kartoshka, don omborlari, moddiy omborlar, 50 boshgacha hayvon saqlaydigan xo'jaliklar (cho'chqaxonalar, molxonalar, pitomniklar, otxonalar, hayvonot fermalari) uchun.

2.7. Chorvachilik va quruqlikdagi hayot (chorvachilik va ekotizim xizmatlari, chorvachilik va biologik xilma-xillik, chorvachilik va yerdan foydalanish)

Ekologik boshqaruv va nazoratning asosiy masalalari O'zbekiston Respublikasida ekologik vaziyatni yaxshilash, biologik xilma-xillikni tiklash va saqlab qolish mamlakatning ekologik xavfsizligi va barqaror rivojlanishini ta'minlashning ishonchli yo'lidir, shuningdek, iqlim o'zgarishi jarayonlariga moslashish quyidagicha yakunlanadi:

- ✓ chorvachilik fermalarining o'ziga xos xususiyatlarini hisobga olgan holda faoliyat turlarini aniqlash/skrining qilish va toifalash bo'yicha tahliliy yondashuvlar;
- ✓ ekologik baholash, maslahatlar va shikoyatlarni ko'rib chiqish mexanizmi, axborotni oshkor qilish, monitoring va hisobot, bioxilma-xillikni muhofaza qilish va tabiiy resurslarni boshqarish, ifloslanishning oldini olish va kamaytirish, rudani muhofaza qilish va jamoat xavfsizligi, madaniy meros;
- ✓ chorvachilikda yerdan foydalanish, chorvachilik fermalarini tashkil etish uchun yer ajratish, hududni ko'kalamzorlashtirish va obodonlashtirish, yer qazish va qurilish ishlaridan keyin rekultivatsiya qilish.

O'zbekiston Respublikasi Birlashgan Millatlar Tashkilotining Biologik xilma-xillik to'g'risidagi Konvensiyasining 1995-yildan buyon ishtirokchisi hisoblanadi va o'z zimmasiga bir qator majburiyatlarni olgan:

- ✓ biologik xilma-xillikni saqlash va undan barqaror foydalanish bo'yicha milliy strategiyalar, rejalar va dasturlarni ishlab chiqish yoki mavjud rejalar va dasturlarni moslashtirish;
- ✓ biologik xilma-xillikni saqlash va undan barqaror foydalanish uchun muhim ahamiyatga ega bo'lgan komponentlarni aniqlash;
- ✓ biologik xilma-xillikning ishonchli saqlanishini ta'minlash maqsadida mavjud muhofaza etiladigan tabiiy hududlarni kengaytirish va yangilarini tashkil etish;
- ✓ tanazzulga uchragan ekotizimlarni tiklash hamda kamyob va yo'qolib ketish xavfi ostida turgan turlarni tiklash chora-tadbirlarini ko'rish.

Amalga oshirilayotgan tadbirlar bilan bir qatorda bioxilma-xillikning saqlab qolishiga to'sqinlik qilayotgan quyidagi asosiy muammolar ham aniqlandi:

- ✓ normativ-huquqiy hujjatlarning biologik resurslardan foydalanishni tartibga soluvchi xalqaro standartlarga mos kelmasligi;
- ✓ biologik xilma-xillik va ekotizim xizmatlari qiymatini iqtisodiy baholash mexanizmlarining mavjud emasligi;
- ✓ METHlar tizimi va ularning reprezentativ tizimi yetarli darajada boshqarilmaganligi;

- ✓ atrof tabiiy muhit, xususan bioxilma-xillik davlat kadastri va monitoringining yetarli darajada amalga oshirilmaganligi;
- ✓ bioxilma-xillikni saqlash sohasini yetarli darajada moliyalashtirmaslik;
- ✓ davlat ekologik ekspertizasi (DEE) tartibiga xo'jalik va boshqa faoliyatning biologik xilma-xillikka ta'sirini baholash mexanizmlarining yetarli darajada joriy etilmaganligi;
- ✓ biologik xilma-xillikni saqlashda xabardorlik va jamoatchilik ishtirokining past darajasi;
- ✓ aholining ekologik madaniyatining yetarli darajada rivojlanmaganligi.

O'zbekiston Respublikasi tabiatni muhofaza qilish bo'yicha mintaqaviy va xalqaro jarayonlarning faol ishtirokchisi hisoblanadi. Hamkorlik tabiatni muhofaza qilish bo'yicha ko'p tomonlama shartnomalar - global ekologik konvensiyalar, ikki tomonlama va ko'p tomonlama bitimlar va memorandumlarni amalga oshirish orqali amalga oshiriladi.

Bugungi kunda bioxilma-xillikni saqlash bo'yicha chora-tadbirlarni o'tkazish va tegishli loyihalarni amalga oshirish doirasida GEF, IUCN, BMTTD, BMTning Ekologik dasturi, YUNESKO, Butunjahon tabiatni muhofaza qilish jamg'armasi va boshqa xalqaro tashkilotlar bilan hamkorlik olib borilmoqda.

Tartib-qoidalarda ko'rsatilgan muayyan maqsadlarga erishish va qo'yilgan vazifalarni hal etishda ilg'or texnologiyalar va metodologiyalarni qo'llash, fermerlar uchun "Chorvachilikning atrof-muhit va jamiyatga salbiy ta'sirini oldini olish, yumshatish va qoplash" ekologik qo'llanmasini ishlab chiqish zarur.

Ilmiy tadqiqot va olingan ma'lumotlar hamda natijalarni tahlil qilishda, shuningdek, qo'llanmani ishlab chiqishda ham mahalliy, ham xorijiy adabiyotlarning metodologiyasidan foydalanildi. Jumladan, qo'llanmani ishlab chiqish O'zbekiston Respublikasi Ekologiya, atrof-muhitni muhofaza qilish va iqlim o'zgarishi vazirligi, Qishloq xo'jaligi vazirligi, Davlat veterinariya qo'mitasi va boshqa me'yoriy hujjatlar talablarini, shu bilan bir qatorda, 2012-yilda kuchga kirgan Xalqaro Mehnat Tashkilotining Ustavi talablari va tavsiyalari, Jenevadagi Xalqaro Mehnat Byurosi tomonidan ishlab chiqilgan atrof-muhitni muhofaza qilish va iqlim o'zgarishi bilan bog'liq chorvachilik sohasini rivojlantirish va Yevropa Parlamenti va Kengashining "Yevropa Ittifoqining 2030-yilgacha atrof-muhit bo'yicha harakatlarining umumiy dasturi to'g'risida"gi 2022/591-sonli Qarorining ba'zi jihatlarini hisobga olgan holda amalga oshiriladi.

2.8. Chorvachilikning asosiy jihatlarini, ta'sir etuvchi omillar va yumshatish choralari tahlil qilish

Qishloq xo'jaligini sanoat yo'li bilan rivojlantirish turli chiqindilarning yuqori konsentratsiyasiga olib keladi. Bu o'z navbatida, atrof-muhit ularni singdirish qobiliyatiga salbiy ta'sir qiladi. Bundan tashqari, chorvachilik atmosferani ifloslantiradigan va issiqxona hodisasini kuchaytiruvchi gazsimon tashlamalar manbai hisoblanadi.

Ishlab chiqarishni yanada rivojlantirish ekologiya va tabiiy resurslarga ta'sirini kuchaytiradi. Ushbu holat atrof-muhitdagi stressni kamaytirishga imkon beradigan yangi texnologik yo'llarni izlashni taqozo etadi.

Hozirgi vaqtda barcha qishloq xo'jaligi yerlarining qariyb 75 % ni yaylovlar va yem-xashak ekinlari egallagan. Yaylovlar yer yuzining 25% ini tashkil etadi. Bu yerlarning asosiy qismi qurg'oqchil, dehqonchilik uchun yaroqsiz va aholi kam yashaydigan hududlardan iborat.

Yaylov yerlarining hozirgi holatini tahlil qiladigan bo'lsak, quyidagi uchta asosiy tendensiya kuzatiladi:

- ✓ qimmatli ekologik tizimlarni yaylovlarga aylantirish;
- ✓ yaylov yerlarini boshqa toifadagi yerlarga aylantirish (haydaladigan yerlarga aylantirish, shahar mulkiga o'tkazish, o'rmonzorlar barpo etish);
- ✓ yaylovlarning degradatsiyasi.

Yaylovlarning degradatsiyasi chorva mollari zichligi va yaylovlarning o'z-o'zini tiklash qobiliyatining nomuvofiqligi natijasidir. Yaylovlar degradatsiyasining ekologik oqibatlarini tuproq eroziyasi, o'simlik qoplaminin kamayishi, organik moddalar chiqindilaridan uglerodning ajralib chiqishi, biologik xilma-xillikning kamayishi va suv aylanishining buzilishi hisoblanadi. Hozirgi vaqtda yaylov maydonlarining 20% ga yaqini turli darajada degradatsiyaga uchragan (qurg'oqchil hududlarda degradatsiya darajasi 2-3 baravaryuqori).

Kelajakda chorvachilik mahsulotlariga bo'lgan talabning o'sishi chorva mollari mahsuldorligini oshirish bilan birga yaylovlar va tabiiy muhit hisobiga ozuqa ekinlari uchun ajratilgan maydonlarni ham ko'paytirishni taqozo etadi. Bunda qurg'oqchil hududlarda ozuqa yetishtirish muammolariga alohida e'tibor qaratish lozim.

Ma'lumki, ozuqa vositalarining kimyoviy tarkibi va to'yimliliigi ko'plab omillar ta'sirida bo'lgan o'zgaruvchan belgilardir. Ular orasida tuproq-iqlim, ya'ni o'sish muhitining ekologik sharoitlari asosiy rol o'ynaydi.

Bugungi kunda yaylovlarni boshqarishda muammolar mavjud. Chorva mollarining jadal va tizimsiz boqilishi, yaylov almashinuvining tugatilishi va yaylovlar sifatining qayta tiklanmasligi natijasida ularning maydoni 40 foizga qisqardi. Degradatsiyaga uchragan yaylovlarning bir qismi zaxira yerlar, bir qismi o'rmon fondi yerlari toifasiga o'tkazildi. Shuningdek, mamlakat chorvachiligi 13 mln. gektarga yaqin yaylov yerlariga ega. Ularning eng katta maydoni Qoraqalpog'iston Respublikasi, Buxoro, Qashqadaryo va Navoiy viloyatlarida joylashgan. Yaylov chorvachiligi (qo'ychilik) ning asosiy qismi shu yerda joylashgan.

Shu munosabat bilan O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 2017-yil 24-yanvardagi sektorini rivojlantirish dasturida naslchilik ishiga e'tiborni kuchaytirish, xorijdan nasldor chorva mollari, muzlatilgan urug', veterinariya vaktsinasi, asbob-uskunalar xarid qilish va ularni bojxona bojidan ozod qilishga qaratilgan chora-tadbirlar nazarda tutilgan. Naslchilik ishini tiklash va yanada rivojlantirish uchun nasldor mollarni chet eldan sotib olish, seleksiya ishlarini respublikaning ilmiy muassasalarida davom ettirish, ularni fermer naslchilik xo'jaliklarida olib borish nazarda tutilmoqda.

Xalqaro veterinariya va savdo qoidalariga, xususan, JSTning SFS to'g'risidagi kelishuviga ko'ra, kasallik tarqalgandan so'ng savdo sheriklari og'zaki yoki yozma ravishda kasalliklardan xoli va tirik hayvonlar va hayvonlardan olinadigan mahsulotlar xavfsizligiga oid kafolatlarni qabul qilishlarini kutish mumkin emas. Salomatlik maqomining tasdig'i va kafolatlari qo'llab-quvvatlanishi va Quruqlikdagi hayvonlar salomatligi kodeksida (XSK) mavjud bo'lgan xalqaro miqyosda qabul qilingan va tan olingan mezonlarga havola qilingan holda tasdiqlanishi kerak. Hayvonlarni identifikatsiya qilish, ro'yxatga olish va kuzatish tizimi (HIRT) O'zbekiston Respublikasi chorvachilik tarmog'iga xalqaro bozorlarga chiqish imkonini beradi va turli savdo sheriklari tomonidan qat'iy tekshiruvlardan o'tkazilishi kutilmoqda. Shuningdek, u hayvonlarni identifikatsiyalash va kuzatish bo'yicha XSK standartlari va qo'llanmalariga mos kelishi kerak. XSK umumiy tamoyillarni aniqladi va qabul qildi, unga ko'ra hayvonlarning kuzatib borilishi, hayvonlardan olingan mahsulotlarning ham kuzatib borilishi butun chorvachilik va oziq-ovqat zanjiri bo'ylab kuzatib borishga erishish uchun bir-biri bilan bog'liq bo'lishi kerak hamda Veterinariya organi tomonidan nazorat qilinishi kerak. XSK tomonidan tavsiya etilgan umumiy bazaviy asoslar quyidagilardan iborat:

- ✓ qo'llab-quvvatlovchi qonunchilik;
- ✓ protseduralar;
- ✓ vakolatli organ;
- ✓ xo'jaliklar/egalarini identifikatsiyalash – Hayvonlarni identifikatsiya qilish va hayvonlar harakatini nazorat qilish.

Identifikatsiya va kuzatuvchanlik konsepsiyasini amalga oshirish elementlar to'plamini, shu jumladan hayvonlarni identifikatsiya qilish uchun qurilmalarni talab qiladi. Hayvonlarni identifikatsiyalash qurilmalarining turli xil turlari va modellari turli mamlakatlarda qo'llaniladi, jumladan, turli xil bikerlar, mikrochipli implantlar va ichki rominal bolyuslar. Eng yangi axborot texnologiyalari va hayvonlarni identifikatsiya qilish va kuzatishning zamonaviy tizimlari rivojlanayotgan mamlakatlar uchun ayniqsa muhimdir. Hayvonlarni identifikatsiyalash ishlab chiqaruvchilar va ularni qo'llab-quvvatlovchi muassasalarga hayvonlarni yanada samarali boshqarish, sog'liqni saqlash dasturlarini amalga oshirish va ko'paytirish va genetik jihatdan yaxshilashning yanada samarali usullarini qo'llashga yordam beradi.

2.9. Atrof-muhitni muhofaza qilishni hisobga olgan holda chorvachilik sohasidagi ilg'or tajribalar texnologiyasining qiyosiy yondashuvi

Sanoat chorvachiligini, ayniqsa yirik ishlab chiqarish majmualarini rivojlantirish, puxta ozuqa bazasini yaratish, yaylovlarni ko'paytirish mamlakatdagi bir qator mintaqalarning ekologik muammolarga ega zonalar belgilariga ega bo'lishiga olib kelmoqda.

Vaziyat ko'pincha chorvachilik komplekslarining hududiy jihatdan keng hududlarda tarqalib ketganligi bilan murakkablashadi, bu esa nazoratni amalga oshirishda qiyinchiliklarni keltirib chiqaradi hamda ishlab chiqarish va texnologik fanlarning zaiflashuviga olib keladi.

Yirik chorvachilik majmualari iqtisodiy manfaatlarni ekologik manfaatlardan ustun qo'yadigan asosiy misollardan biridir.

Bu yerda ko'pincha olinadigan mahsulot tannarxi sezilarli darajada pasaytiriladi, ishlab chiqarish jarayonlari mexanizatsiyalashtiriladi va avtomatlashtiriladi, chorvachilik sanoat asosiga o'tkaziladi.

Lekin ekologik xarajatlar har doim ham hisobga olinmaydi. Bu chorvachilik chiqindilari bilan emas, avvalo ularning miqdori bilan bog'liq.

Xususan, go'ng fermer xo'jaliklari uchun hamisha yaxshilik va farovonlik sharti bo'lib kelgan. Dalalarga chiqarilayotgan go'nglar aylanma jarayonlarga qo'shilib, atrof-muhitni ifloslantirmasdan hosildorlikning oshishini ta'minlagan.

Chorva mollarini boqishda ham atrof-muhitning ifloslanishi bilan bog'liq katta muammolar bo'lmagan, bu chiqindilarning yaylovlar bo'ylab bir tekisda taqsimlanishi va shu bilan tabiiy sikllarga qo'shilishi bilan izohlangan.

Ammo yirik korxonalarda hayvonlarni konsentratsiyalab saqlashda ijobiy hodisalar salbiy hodisalarga aylana boshladi. Bunday holda, ekotizimlarga halokatli ta'sir ko'rsatadigan zararli chiqindilar to'plangan.

2.10. Atmosfera havosini ifloslanishdan himoya qilish choralari

Chorvachilik korxonalarini joylashgan hududda havo chang, ammiak, issiqxona gazlari, turli mikroorganizmlar bilan ifloslangan. Chorva mollarining mahsulotlariga qo'shilib keladigan yoqimsiz hid fermalar va yaylovlardan bir necha kilometr uzoqlikda tarqalib, ba'zan yashashni yoki shunchaki ularning yonida bo'lish chidab bo'lmas holga keltiradi.

Atmosfera ifloslantiruvchi moddalarni tarqatuvchi asosiy manbalar quyidagilardir:

- ✓ chorva mollarini saqlash uchun xonalar;
- ✓ oziqlantirish zonalarini;
- ✓ go'ng omborlari;
- ✓ oqova suvlarni to'plagich-hovuzlar;
- ✓ chorva mollarini ko'miladigan joy va chiqindixona.

Chorvachilik "qo'shimcha mahsulot" sifatida ammiak va uchta issiqxona gazini ishlab chiqaradi:

- ✓ metan;
- ✓ karbonat angidrid;
- ✓ azot oksidi.

Chorvachilikda issiqxona gazlari emissiyasi ozuqalarni fermentatsiya qilish jarayonlarida, go'ngni yig'ishtirish va saqlashda va mollarni hazm qilishda gaz ajralishida sodir bo'ladi. Metan ko'proq qoramollar asosan donli ozuqa bilan boqiladigan fermalarda hosil bo'ladi.

Metan ulkan issiqxona salohiyatiga ega: Birlashgan Millatlar Tashkiloti (IPCC) tomonidan tashkil etilgan Iqlim o'zgarishi bo'yicha hukumatlararo ekspertlar guruhi tadqiqotlariga ko'ra, u karbonat angidridga qaraganda 28 baravar ko'proq issiqxona faolligiga ega.

Chorvachilik sektori (shu jumladan yerdan foydalanish va yerni o'zgartirish) antropogen faoliyat bilan bog'liq CO2 emissiyasining 9 foizini tashkil qiladi, ammo chorvachilik ancha xavfli issiqxona gazlarini ishlab chiqaradi.

Antropogen faoliyat natijasida ishlab chiqarilgan azot oksidi chiqindilarining 65 foizi chorvachilik hissasiga to'g'ri keladi, uning global isish sohasidagi salohiyati (GWP) CO2 ning shunga o'xshash ko'rsatkichlaridan 296 baravar ko'p. Bu gaz, avvalo, go'ngdan ajralib chiqadi.

Chorvachilik tarmog'ida issiqxona gazlari emissiyasi hajmi (CO2 ekvivalentida o'lchanganda) transport tarmog'ining tegishli ko'rsatkichlaridan 18 foizga ko'p.

Bundan tashqari, chorvachilik, asosan, kavsh qaytaruvchi hayvonlarning ovqat hazm qilish tizimi tomonidan ishlab chiqariladigan metan chiqindilarining mos ravishda 37 foizini va kislotali yomg'irlarning yog'ishiga sabab bo'ladigan ammoniy chiqindilarining 64 foizini tashkil qiladi.

2.11. Suv resurslarini muhofaza qilish bilan bog'liq masalalar

Chorvachilik tarmog'ini sanoatlashtirish suv iste'molini ko'paytirish bilan birga kechadi. Suv chorva mollarini sug'orishda, ishlab chiqarish binolari va sexlarni tozalashda, transport va asbob-uskunalarga xizmat ko'rsatishda ishlatiladi. Suv olish ulushi yildan yilga ortib bormoqda, bu esa suv obyektlarining sayozlashuvi va degradatsiyasiga olib kelishi mumkin.

Chorvachilik oqava suvlarining asosiy ifloslantiruvchi komponenti go'ng bo'lib, uning tabiiy suvlarga tashlanishi baliqlarning ommaviy nobud bo'lishiga olib kelishi va suv havzasining kimyoviy-biologik muvozanatini sezilarli darajada buzishi mumkin.

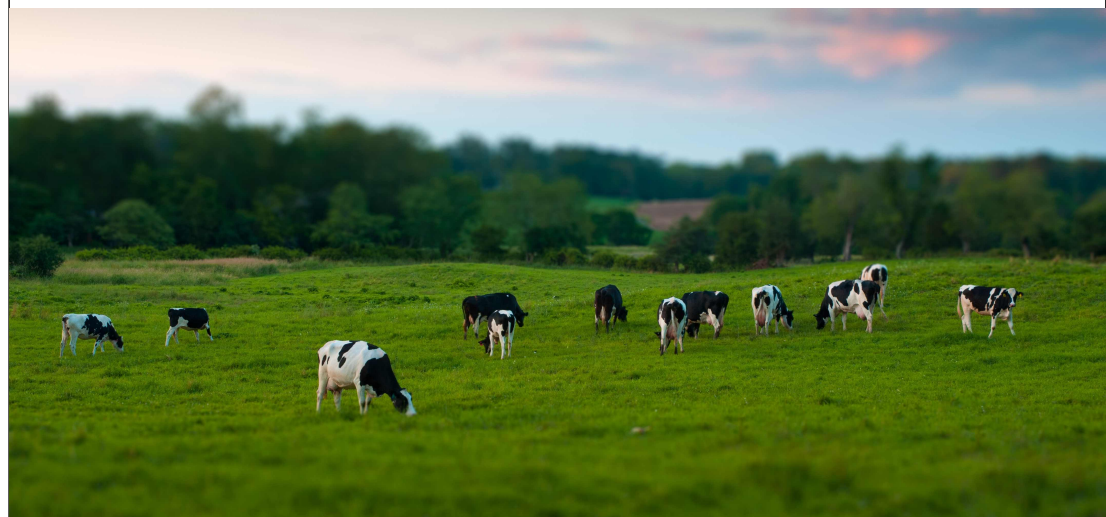
Hayvonlar najasining parchalanishidan ajralib chiqadigan ammiak suvdagi kislorod miqdorini keskin kamaytiradi. O'g'it oqizilarda turli mikroob hujayralari, yuqumli va parazitlar kasalliklar qo'zg'atuvchilari ko'p bo'ladi.

Bundan tashqari, oqava suvlarda jun, ozuqa qoldiqlari, dori-darmonlar, gormonlar, xonalarni tozalash va zararsizlantirish uchun preparatlar saqlanishi mumkin.

Yer yuzidagi suv resurslarining holatiga ta'siri nuqtayi nazaridan chorvachilik iqtisodiyotning eng zararli tarmoqlaridan biri hisoblanadi, chunki u suv resurslarining ifloslanishiga, marjon riflarining evtrofikatsiya va degeneratsiya jarayoniga olib keladi.

Hayvonlarning yashash faoliyati chiqindilari, antibiotiklar va gormonlar, teri ishlab chiqarishda ishlatiladigan kimyoviy moddalar, qishloq xo'jaligi ekinlariga purkashda ishlatiladigan o'g'itlar va pestitsidlar asosiy ifloslantiruvchi moddalar hisoblanadi.

Chorva mollarini haddan tashqari ko'p o'tlatishning keng tarqalgan amaliyoti suv sikllarini buzadi, yer usti va yer osti suv resurslarini qayta tiklash imkoniyatlarini cheklaydi. Chorva mollari uchun ozuqa ishlab chiqarish uchun katta hajmdagi suv olinadi.

2.12. Turli xavfli sinf chiqindilarini hosil qilish va boshqarish muammolari

Go'ng kabi chorvachilikning chiqindilari issiqxona gazlari tashlamalarining muhim manbai bo'lishi, atrof-muhit va inson salomatligiga tahdid solishi mumkin.

Go'ng chorvachilik chiqindilari, to'shamalar va boshqa materiallar aralashmasi bo'lib, ko'pincha ularni o'g'it sifatida dalalarga sochishdan oldin katta miqdorda saqlanadi.

Chorvachilik chiqindilari tufayli atrof-muhitga ortib borayotgan yuklamaga sezilarli hissa qo'shmoqda.

Butun dunyoda go'sht va sut mahsulotlariga bo'lgan talabning o'sishi bilan uy hayvonlari soni ham ko'payib bordi, bu esa go'ng ishlab chiqarishning sezilarli darajada o'sishiga olib keldi.

Birlashgan Millatlar Tashkilotining Oziq-ovqat va qishloq xo'jaligi tashkiloti ma'lumotlariga ko'ra, chorvachilik global issiqxona gazlari chiqindilarining 14,5 foizi uchun javobgardir va bu chiqindilarning katta qismi go'ngni qayta ishlashga to'g'ri keladi.

Chorvachilik chiqindilarining atrof-muhitga ta'siri issiqxona gazlari tashlamalari doirasidan tashqariga chiqadi.

Go'ng suv manbalarini ham ifloslantirishi mumkin, bu esa ichak tayoqchasi va salmonella kabi kasalliklarning tarqalishiga olib keladi.

Go'ng ko'p miqdorda saqlanganda, shuningdek, yaqin atrofdagi aholi salomatligiga salbiy ta'sir ko'rsatishi mumkin bo'lgan ammiak, vodorod sulfid va uchuvchan organik birikmalar kabi yoqimsiz hidlar va zararli gazlarni chiqarishi mumkin.

Chorvachilik chiqindilarini samarali boshqarish uchun quyidagi chora-tadbirlarni ishlab chiqish va qo'llash zarur:

- ✓ go'ngni kompostlash texnologiyasini qo'llash;
- ✓ o'simliklar uchun o'g'it sifatida go'ngdan to'g'ri foydalanish;
- ✓ o'g'itga o'z vaqtida va samarali ishlov berish, vaqtincha saqlash va foydalanish joylariga tashish;
- ✓ go'ngni utilitatsiya qilish va metan gazi ko'rinishidagi qimmatbaho yoqilg'ini olish uchun biogaz qurilmalaridan foydalanish;
- ✓ oqava suvlarni boshqarish tizimini qo'llash;
- ✓ hayvonlardan olingan biologik chiqindilarni xavfsiz utilitatsiya qilish va zararsizlantirish uchun asbob-uskunalardan foydalanish.

Go'ngdan chiqadigan metan chiqindilarini kamaytirish usullaridan biri uni bevosita joyida qo'llashdir. Bu usul go'ngni tuproqqa kiritish yoki solishni o'z ichiga oladi, bu yerda u bir tekisda va kamroq kislorod bilan parchalanadi, bu esa atmosferaga metan tashlamalarini kamaytiradi.

2.13. Atrof-muhit va ijtimoiy menejment va loyiha toifalari

Tabiatni muhofaza qilish siyosati va tabiiy resurslardan oqilona foydalanish va atrof-muhitni muhofaza qilish sohasidagi chora-tadbirlarni amalga oshirish quyidagi asosiy tamoyillarga asoslanadi:

Atrof-muhitni saqlash va tiklashga yo'naltirilgan iqtisodiy va ekologik siyosatning integratsiyalashuvi aholi turmush darajasini yaxshilashning zaruriy sharti sifatida;

Alohida tabiiy elementlarni himoya qilishdan ekotizimlarni umumiy va kompleks himoya qilishga o'tish;

Atrof muhitni muhofaza qilish va biologik xilma-xillikni saqlash uchun barcha jamiyat a'zolarining javobgarligi.

Atrof-muhitga ta'sirni baholash qoidalari va protseduralari (EIA)

Davlat ekologik ekspertizasi (DEK), ya'ni tahlilni tuzish va ekologik sabablarga ko'ra ishlab chiqishni tasdiqlash (yoki rad etish) Ekologik ekspertiza to'g'risidagi Qonun (2000-yil) va Vazirlar Mahkamasining 07.09.2020-yildagi 541-son "Davlat ekologik ekspertizasi to'g'risidagi nizomni tasdiqlash haqida"gi qarori bilan tartibga solinadi. Yuqorida ko'rsatib o'tilgan Qonunning 3-moddasiga muvofiq Ekologik ekspertiza quyidagilarni aniqlash uchun o'tkaziladi:

- ✓ rejalashtirilgan iqtisodiy va boshqa tadbirlarning ularni amalga oshirish to'g'risida qaror qabul qilishdan oldingi bosqichlarda ekologik talablarga muvofiqligi;
- ✓ atrof muhitga yoki inson sog'lig'iga salbiy ta'sir ko'rsatishi mumkin bo'lgan rejalashtirilgan yoki amalga oshirilayotgan faoliyatning ekologik xavfilik darajasi;
- ✓ atrof muhitni muhofaza qilish va tabiiy resurslardan oqilona foydalanish uchun nazarda tutilgan tadbirlarning maqsadga muvofiqligi va oqilonaligi.

Davlat ekologik ekspertizasini o'tkazish uchun mas'ul bo'lgan asosiy tashkilot Davlat tabiatni muhofaza qilish qo'mitasining Davlat ekologik ekspertizasi bosh boshqarmasi (Boshdavekspertiza) hisoblanadi. Nizomda 4 ta toifa nazarda tutilgan.

ATROF-MUHITGA TA'SIRNI BAHOLASH QOIDALARI VA PROTSEDURALARI (AMTB)

Davlat ekologik ekspertiza (DEE):

- ✓ Ekologik ekspertiza to'g'risidagi qonun (2000 yil) va
- ✓ O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 2020 yil 7 sentyabrdagi 541-sonli «Atrof-muhitga ta'sirni baholash mexanizmini takomillashtirish» qarori bilan.

1-bosqich: atrof muhitgata'sir qilish to'g'risidagibayonot loyihasi

2-bosqich: atrof muhitgata'sir qilish to'g'risidagibayonot

3-bosqich: Ekologok oqibalar to'g'risidagibayonot

Nizomning 11-bandiga binoan atrof-muhitga ta'sirni baholash bosqichlari quyidagi asosiy savollarni o'z ichiga olishi kerak (ish turi va xususiyatiga qarab):

1-bosqich: Atrof-muhitga ta'sir to'g'risidagi ariza loyihasi ishlab chiqish uchun mablag' ajratilgunga qadar taklif etilayotgan loyihani rejalashtirish bosqichida o'tkaziladi.

Atrof-muhitga ta'sir ko'rsatish to'g'risidagi ariza loyihasi quyidagi tafsilotlarni taqdim etishi kerak:

- ✓ rejalashtirilgan tadbirlar amalga oshirilgunga qadar atrof-muhit sharoitlari, hudud aholisi, yerlarning o'zlashtirilishi, atrof-muhitning o'ziga xos xususiyatlarini tahlil qilish;
- ✓ mavjud dam olish maskanlari, aholi punktlari, irrigatsiya, meliorativ obyektlar, qishloq xo'jaligi yerlari, elektr uzatish liniyalari, transport kommunikatsiyalari, suv ta'minoti, gaz quvurlari va tuman to'g'risidagi boshqa ma'lumotlarni ko'rsatuvchi vaziyatli reja;
- ✓ nazarda tutilayotgan yirik va mayda obyektlar, foydalaniladigan usullar, texnologiya, tabiiy resurslar, xomashyo, materiallar, yoqilg'i, ularning atrof-muhitga ta'siri tahlili, ulardan olinadigan mahsulotlarning ekologik xavfliligi;
- ✓ chiqindilarni to'plash, saqlash va utilizatsiya qilish;
- ✓ fan, texnika va ilg'or tajriba yutuqlarini hisobga olgan holda atrof-muhitni muhofaza qilish nuqtayi nazaridan taklif etilayotgan yoki mavjud faoliyat va texnologik yechimlarning muqobillarini tahlil qilish;
- ✓ tashkiliy, texnik, texnologik yechimlar va atrof-muhitga salbiy ta'sirlarni istisno qiluvchi va tekshirilayotgan obyektning atrof-muhitga ta'sirini yumshatadigan faoliyat;
- ✓ avariya holatlarini tahlil qilish (ehtimollikni baholash va ularning salbiy oqibatlarini oldini olish ssenariysi bilan);
- ✓ baholanayotgan obyektning amalga oshirish natijasida atrof-muhitning o'zgarishi va atrof-muhitga ta'sirining prognozi.

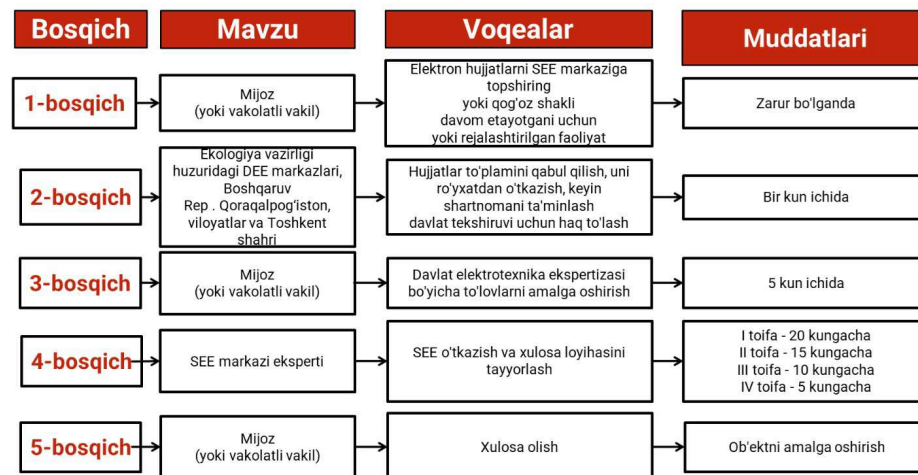
2-bosqich: Atrof-muhitga ta'sir to'g'risida bayonot tuzish kerak, unda "Boshdavlatekoekspertiza" 1-bosqichda qo'shimcha tadqiqotlar yoki tahlillar zarurligini ko'rsatishi kerak. Ariza "Boshdavlatekoekspertiza"ga Loyihaning texnik-iqtisodiy asoslanishi tasdiqlanishiga qadar, qurilishdan oldin topshirilishi kerak. Bayonotda quyidagilar bo'lishi kerak:

- ✓ muhandislik-geologik tadqiqotlar, modellashtirish va boshqa zarur tadqiqotlar yakunlari bo'yicha tanlangan uchastkaning ekologik muammolarini baholash;
- ✓ uchastkada aniqlangan muammolarga qo'llaniladigan texnologiyaning atrof-muhit tahlili;
- ✓ Ochiq eshituv natijalari (zarurat bo'lganda);
- ✓ baholanayotgan obyektning salbiy oqibatlarini oldini olish bo'yicha atrof-muhitni muhofaza qilish chora-tadbirlarining asoslangan tadqiqotlari.

3-bosqich: Ekologik oqibatlar to'g'risidagi ariza DEE jarayonining yakuniy bosqichi bo'lib, loyiha ishga tushirilgunga qadar o'tkazilishi kerak. Hisobot quyidagilarni batafsil bayon qiladi:

- ✓ ekologiya, atrof-muhitni muhofaza qilish va iqlim o'zgarishi vazirligi organlari tomonidan Atrof-muhitga ta'sir to'g'risidagi ariza loyihasini ko'rib chiqish bo'yicha loyiha yechimlariga va boshqa ko'rilgan chora-tadbirlarga, shuningdek, jamoatchilik eshituvlarida kiritilgan takliflarga tuzatishlar kiritish;
- ✓ baholanayotgan obyekt faoliyatini tartibga soluvchi ekologik qoidalar;
- ✓ obyekt ishlarini tashkil etish va ekologik yo'nalishdagi chora-tadbirlarni amalga oshirishga qo'yiladigan talablar;
- ✓ ishbilarmonlik faoliyati imkoniyatlari haqida asosiy xulosalar.

O'zbekiston Respublikasi hududida xo'jalik yurituvchi subyektlar uchun davlat ekologik ekspertizasini o'tkazish tartibi quyidagi rasmda sxematik tarzda keltirilgan.

2.14. Jamoatchilik ishtiroki

Atrof-muhitga ta'sirni baholash nizomida loyiha tashabbuskori I va II toifadagi loyihalar bo'yicha kamida bitta jamoatchilik muhokamasini o'tkazish uchun javobgar ekanligi va III va IV toifadagi loyihalar bo'yicha Atrof-muhitga ta'sirni baholashni e'lon qilish uchun bunday talablar mavjud emasligi nazarda tutilgan. Uning javobgarligiga quyidagilar kiradi:

- ✓ jamoatchilikni xabardor qilish;
- ✓ konsultatsiyalar o'tkazish;
- ✓ muhim takliflar, xulosalar, tavsiyalar va keyingi qadamlarni yozib olish.

Jamoatchilik bilan maslahatlashuvlarning maqsadi (maqsadlari) loyihaning kichik qismi bilan bog'liq bo'lgan va ekologiya muammosiga taalluqli bo'lishi mumkin bo'lgan guruhlar yoki alohida shaxslarning fikrlarini aniqlash hisoblanadi (mavjud).

Ta'sirga uchragan guruhlar yoki alohida shaxslar o'zlarining fikriga ko'ra muhim bo'lgan ekologik muammolarni aniqlashlari kerak. Jamoatchilik bilan maslahatlashuv davomida aniqlangan har qanday muhim masalalar EB hujjatiga kiritilishi kerak.

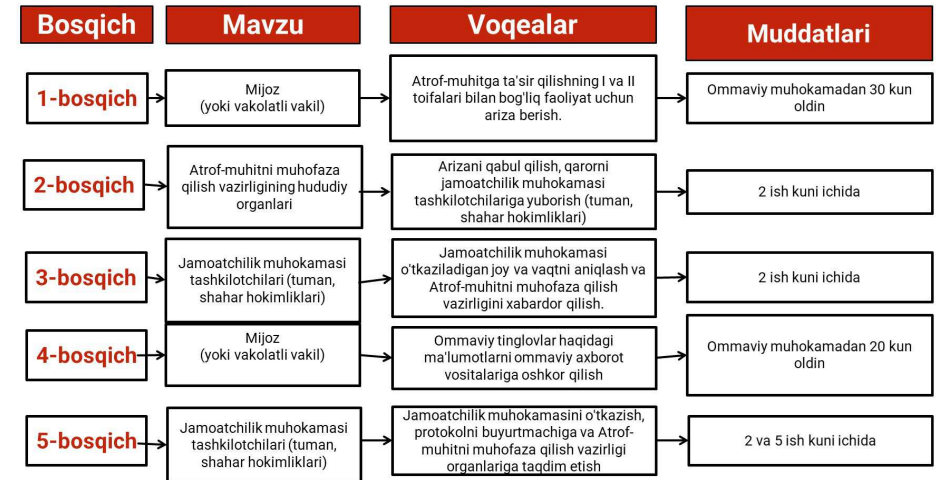
Atrof-muhit va ijtimoiy muhitga ehtimoliy ta'sirlarni baholash va yumshatish bo'yicha taklif etilayotgan chora-tadbirlar

Loyihani amalga oshirish bo'yicha taklif etilgan faoliyat va, xususan, 1-komponent doirasidagi faoliyat (veterinariya tahlil laboratoriyalarini modernizatsiya qilish/qurish; chorva mollari sonini yaxshilash; ozuqa va omixta yem ishlab chiqarish uchun materiallar va uskunalarni sotib olish; chorva mollari uchun qo'ralarni yaxshilash; silos ishlab chiqarish; qishloq xo'jaligi mahsulotlarini qayta ishlash va sutni yig'ish va sovutish uchun uskunalari; va h.k.), shuningdek, chorvachilikni rivojlantirish sohasidagi turli subloyihalarni moliyalashtiradigan 2-komponent doirasida bir qator turli xil ekologik va ijtimoiy ta'sirlarni keltirib chiqarishi mumkin. Ushbu ta'sirlar quyidagilar bilan bog'liq bo'lishi mumkin:

- ✓ qurilish ishlari natijasida chiqindilar, shovqin, chang va havoning yuqori darajada ifloslanishi, sog'liq uchun xavf va mehnat xavfsizligi muammolari va boshqalar;
- ✓ agrokimyoviy vositalardan foydalanish va silos ishlab chiqarish natijasida yer osti va yer usti suvlarining ifloslanishini oshirish;
- ✓ ishlov berilgan urug'lar, o'g'itlar va pestitsidlar bilan noto'g'ri munosabatda bo'lish natijasida hamda uy hayvonlari uchun vaktsinalar va boshqa preparatlarni lozim darajada boshqarmaslik va utilizatsiya qilmaslik natijasida inson salomatligiga va yovvoyi tabiatga tahdidlar.

Ularning barchasi kichik hajmdagi qurilish/tiklash ishlari yoki turli xil qishloq xo'jaligi va chorvachilik ishlab chiqarishi uchun tipik bo'lishi kutilmoqda, ular o'z tabiatiga ko'ra vaqtinchalik va ushbu hudud uchun xosdir va qishloq xo'jaligi va chorvachilik mahsulotlarini qurish va/yoki qayta ishlashning ilg'or usullarini qo'llash va tegishli yumshatish choralarini qo'llash orqali oson yumshatilishi mumkin.

Ekologiya vazirligining 07.09.2020 yildagi 541-son VMQni inobatga olgan holda talablariga muvofiq Jamoatchilik eshituvlarini o'tkazish tartibi grafik tarzda taqdim etilgan.

Loyiha, shuningdek, to'g'ridan-to'g'ri va bilvosita ko'plab ijobiy ta'sirlarni keltirib chiqaradi. To'g'ridan-to'g'ri ijobiy ta'sirlar chorvachilik mahsulotlarini ishlab chiqarishni ko'paytirish orqali yuzaga keladi, bu esa yangi ish o'rinlarini yaratishga va shunga mos ravishda daromadlarni oshirishga olib keladi. Shuningdek, yaylovlarga bosimni kamaytirish, veterinariya chiqindilarini utilizatsiya qilishni yaxshilash, agrokimyoviy vositalardan foydalanishni yaxshilash, silos ishlab chiqarishni yaxshilash, texnologiyalarga o'qitish, urug'chilik va boshqalar natijasida fermerlarning ko'nikmalarini yaxshilash bilan bog'liq bir qator ijobiy ta'sirlar bo'ladi. Bilvosita ijobiy ta'sirlar umuman qishloq tumanlarida ishbilarmonlik muhitini yaxshilash, sut mahsulotlarini ishlab chiqarishning ilg'or texnologiyalari va usullarini joriy etish, kambag'allikni qisqartirish va oziq-ovqat xavfsizligini ta'minlashga yordam berish bilan ham bog'liq bo'ladi.

Adabiyotlar ro'yxati

1. O'zR Konstitutsiyasi. <https://constitution.uz/ru>
2. "O'zbekiston Respublikasi Oliy Majlisiga saylov to'grisida". <https://lex.uz/acts71045>
3. O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining "Atrof muhitga ta'sirni baxolash mexanizmi yanada takomillashtirish to'grisida" 2020-yil 7-sentabrdagi 541-son qarori
4. O'zbekiston Respublikasi korxonalarini uchun ifloslanish manbalarini xatlovdan o'tkazish va atmosferaga ifloslantiruvchi moddalar chiqindilarini normalizatsiya qilish bo'yicha yo'riqnomasi. O'zbekiston Respublikasi Tabiatni muhofaza qilish Davlat qo'mitasi raisining 2005 yil 15 dekabrdagi 105-son buyrug'i bilan tasdiqlangan.
5. Dizaynerning ma'lumotnomasi "aholi punktlari va sanoat korxonalarini kanalizatsiya qilish", M., Stroyizdat, 1981 yil.
6. Ekolog-ekspert ma'lumotnomasi, Tabiatni muhofaza qilish Davlat qo'mitasi, Toshkent, 1997 yil.
7. Turli sanoat tarmoqlari, CMEA, VNIИ VodGeo, Stroyizdat, Moskva, 1982 yil uchun suv iste'moli va drenajning kengaytirilgan standartlari.
8. GOST 12.1.003-83 "Shovqin. Umumiy xavfsizlik talablari".
9. Turli ishlab chiqarishlar tomonidan atmosferaga ifloslantiruvchi moddalar chiqindilarini hisoblash usullari to'plami. Leningrad shahri. Gidrometeoizdat. 1986 yil
10. Jamoat birlashmalari to'grisida". <https://lex.uz/docs111827>
11. "Aholi bandligi to'grisida". <https://lex.uz/ru/docs/5055696>
12. "Ayollar va erkaklar uchun teng huquq va imkoniyatlarning kafolatlari to'grisida". <https://lex.uz/docs/4494873>
13. Nesmelov, O. B. Atrof - muhitni muhofaza qilish-zamonaviylikning global muammosi / O. V. Nesmelov // chorvachilik nazariyasi va amaliyotidagi ekologik muammolar: universitetlararo. ilmiy to'plam. tr. / Qozon shtati shamol, V. N. E. Bauman Tomonidan. Qozon, 1993 yil. 4-sahifa.
14. Rossiya federatsiyasi qurolli kuchlarining ekologiya va tabiiy resurslardan oqilona foydalanish bo'yicha qo'mitasi "ekos-Inform" gazetasi. - 1992. - № 1.32, 3839,52.3-sahifalar. Pakulev, B. zaharlanishni qanday oldini olish mumkin / B. Pakulev // otchilik va ot sporti. - 1990. - № 11. 9 10-sahifa.
15. Budarin, V. A. O'simlik chiqindilaridan biogaz va biologik faol organik moddalarni olish xususiyatlari. Qirg'iziston Respublikasi milliy fanlar akademiyasining Janubiy bo'limi energetika va elektronika instituti, Jalalabat shahri., 2003 yil;
16. Vedeneev, A. G., Qirg'iziston Respublikasidagi biogaz texnologiyalari / A. G. Vedeneev, T. A. Vedeneeva. - B.: "Evro" Bosmaxonasi, 2006 Yil. 90 s.
17. Malofeev, V. M. Biotexnologiya va atrof-muhitni muhofaza qilish: darslik. M.: Arktos Nashriyoti, 1998. 188 s.
18. Chernikov, V. A. Chorvachilik majmuasining ekologiyasi: darslik / V. A. Chernikov, O. A. Sokolov, X. B. Yunusov. - Moskva: IIU MGOU, 2018 yil. 166 s. ISBN 978-5-7017-2923-8. - Matn: to'g'ridan- to'g'ri
19. Chorvachilik chiqindilarini yo'q qilishning ekologik muammolari / M. V. Shuvarin, E. E. Borisova, D. V. Ganin, N. A. Shuvarin, I. A. Lixanov. Matn: elektron // Nizhny Novgorod davlat muhandislik-iqtisodiyot instituti xabarnomasi. — 2020. — № 7(110). 101112-sahifa. — DOI: 10.24411/2227-9407-2020-10068.
20. Rodionova N. V., Chorvachilikning organik chiqindilarini zararsizlantirishning zamonaviy usullarini veterinariya-sanitariya va ekologik asoslash : biologiya fanlari nomzodi dissertatsiyasining referati : 06.02.05/ Rodionova Natalya Vladimirovna; [himoya joyi: Moskva davlat veterinariya tibbiyoti va biotexnologiya akademiyasi — K. I. Skryabin nomidagi MVA]. Moskva, 2021 yil. — 22 p. - matn: elektron. — URL: (дата обращения: 22.02.2023). <https://mgvm.ru/diss/d-220-042-05/060205/rodionova/avtorreferat-rodionova.pdf>
21. Zachinayev Y. V., Chorvachilik chiqindilarini utilitatsiya qilishning ekologik xavfsiz texnologiyalarini ishlab chiqish masalasi (otchilik misolida) / Y. V. Zachinayev, A. V. Zachinayeva. - Matn: elektron // NOVAINFO.RU. — 2022 yil. — № 134. 3-4-sahifalar. — URL: <https://elibrary.ru/eyqluw>